

SLOVENSKI POLITIČNI PREROD 19. STOLETJA
V OKVIRU EVROPSKE
NACIONALNE PROBLEMATIKE*

Fran Zwitter

Kdor hoče razumeti evropsko nacionalno problematiko 19. stoletja, mora seveda upoštevati mnoge elemente, ki so dediščina prejšnjih zgodovinskih razdobj. Jasno je, da so se že prej formirale lingvistične enote in da so nastali kot rezultat kolonizacij in asimilacij njihova ozemlja, meje in jezikovni otoki. Tudi nastanek književnih jezikov, ki združujejo ponekod ozemlje zelo različnih dialektov, medtem ko se drugod kak dialekt zaradi posebnih vzrokov dvigne na stopnjo književnega jezika, je proces, ki ne poteka povsod v istem razdobju, je pa v glavnem vendar že zaključen pred 19. stoletjem. Narodi so se formirali ponekod v okviru držav, ki so nastale že davno prej kot posledica zelo različnih zgodovinskih vzrokov. Drugod se je nacionalna zavest oprla na obstoj zgodovinske pokrajine, ki ji je bila v okviru večje države priznana široka avtonomija. Celo že propadla država, ki pa je njena tradicija še vedno živa, more imeti velik pomen za narodno zavest svojega naroda. Kjer razlike v veri ali v pripadnosti konfesionalni organizaciji sovpadajo z etničnimi razlikami, ima to seveda tudi za nacionalno problematiko 19. stoletja velik pomen. Ta prejšnja razdobja pa poznajo tudi že narodno zavest in to celo tam, kjer se ta zavest ne more opirati na nobeno obstoječo politično tvorbo. Današnje oznake za narode so zelo stare in nekatere od njih imajo že pred 19. stoletjem točno opredeljen pomen, medtem ko je drugod smisel teh izrazov nejasen ali dvoumen in se uporabljajo tudi različne oznake. Pojem Italije ima svoje mesto v mišljenju in čustvovanju Italijanov že od srednjega veka, čeprav temu pojmu ne ustreza nikaka obstoječa politična enota. Spoznanje o sorodnosti slovanskih govorov in razprostranjenosti slovanskega sveta, a tudi trditve o slavi Slovanov v preteklosti najdemo že pri slovanskih piscih v srednjem veku. Medtem ko italijanski humanisti 16. in naslednjih stoletij govore o veličini Rima, proglašajo nemški in slovanski humanisti istih razdobj čisto nekritično in na podlagi raznih etimologij razna stara ljudstva za svoje prednike in postavljajo teze o avtohtonizmu svojih narodov, da bi s tem povečali njihovo zgodovinsko slavo. Za

* Objavljamo razširjeni tekst predavanj, ki jih je imel avtor na XII. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Kočevju 15. oktobra 1963 in v SAZU v Ljubljani 27. novembra 1963. — *Op. ured.*

drugo polovico 18. stoletja pa je že karakteristično razpravljanje o »duhu narodov« in o razlikah med njimi, prizadevanje za razvoj nacionalnih literatur, konstituiranje prvih filoloških, historičnih in etnografskih znanosti o modernih narodih: sestavni del tega procesa je tudi slovenski kulturni prerod v svojem prvem razdobju. — Tu mi ni mogoče govoriti o vsej tej brezbrežni problematiki, pa tudi ne o tem, kaj narodni prerodi potem pomenijo v kulturni zgodovini Evrope v 19. stoletju. Omejiti se hočem le na eno vprašanje, ki pa je osnovnega pomena s stališča politične zgodovine: na narod kot enoto politične volje, ki hoče sama odločati o svoji usodi, na narod, ki postane mogočen činitelj v političnem življenju s tem, da povezuje narodna zavest njegove pripadnike in postane zanje ta zavest po Renanovih besedah »vsakodnevni plebiscit.«¹

I

Proces nastanka naroda v tem smislu je v kontinentalni Evropi začela in sprožila velika francoska revolucija ob koncu 18. stoletja. Francoska država obstoji seveda že davno prej in celo njeno ozemlje v Evropi pred 1789 je skoraj popolnoma identično z ozemljem današnje Francije; odtlej je Francija pridobila le še Avignon in nekaj prej spornih posestev nemških knezov v Alzaciji (a oboje že v prvih letih revolucije, še pred prvo vojno leta 1792), razen tega pa še Savojo in Nico (prvič že 1792 in 1795, potem pa po odstopu teh dežel leta 1814 definitivno 1860), izgubila pa le Posarje leta 1815. Vendar pa za te meje tedanje in sedanje Francije ponekod ne govore globlji geografski razlogi, razen tega pa se ne ujemajo niti z lingvističnimi mejami med dialekti, ponekod pa tudi ne z ozemljem, kjer prevladuje francoski književni jezik; pojasniti nam jih morejo le peripetije politične zgodovine, v veliki meri šele osvojitve francoske monarhije v 17. in 18. stoletju. Z razvojem politične opozicije v drugi polovici 18. stoletja se pa začne beseda *patrie* uporabljati kot nasprotje absolutnemu kralju, beseda *nation* začne dobivati pomen skupnosti vseh svobodnih in enakopravnih državljanov (*citoyens*), novi besedi *patriote* in *patriotisme* se začneta uporabljati kot oznaki za politično opozicijo. Pri zmagi revolucije igra bistveno vlogo misel, da se vsi svobodni Francozi po odpravi vseh »stanov« in privilegijev združijo v eno *nation*: slave se *fédérations* (=praznik združitve), ki se zaključijo s centralno *fédération nationale* v Parizu na dan prve obletnice padca Bastilje 14. julija 1790. Globino tega procesa moremo razumeti seveda le v zvezi s tedanjim celotnim dogajanjem; kmetje, ki tvorijo skoraj devet desetlin prebivalstva tedanje Francije, so vedeli malo o političnih doktrinah in o razlikah med političnimi režimi in strankami,

¹ »L'existence d'une nation est (pardonnez-moi cette métaphore) un plébiscite de tous les jours, comme l'existence de l'individu est une affirmation perpétuelle de vie.« E. Renan, Qu'est-ce qu'une nation? Paris (1882), str. 27. Ponatis v E. Renan, Discours et conférences (mnogo izdaj). Slovenski prevod tega Renanovega predavanja je objavila Rostoharjeva Napredna misel, II, 1913 in 1914, str. 110—125.

zato pa sta jim revolucija in celo Napoleon tisti proces, ki je odpravil fevdalni sistem in jih štiti pred obnovo prejšnjih gospodstev: nova vojska, ki se razvija v smeri splošne vojaške obveznosti, se ne razlikuje od stare vojske domačih in tujih najemnikov, prisilnih rekrutirancev za dosmrtno vojaško službo iz nižjih družbenih razredov in njihovih plemiških oficirjev samo po svoji sestavi, ampak tudi po tem, da ima svojo politično ideologijo, svojo marsejezo, česar o stari vojski ni mogoče trditi: nove politične uredbe s svojimi volitvami, klubi in listi so politično aktivizirale mnoge, ki so bili prej pasivni. Ko je leta 1790 revolucija zajela Avignon in alzaška posestva nemških knezov, se prvič v zgodovini izvede plebiscit, konstituenta se pa za pripadnost alzaških posestev sklicuje ne na westfalsko pogodbo, ampak na voljo prizadetega prebivalstva. Ko pa se je leta 1792 začela prva vojna revolucija in so francoske vojske prekoračile mejo Francije, so se mogle opreti na masovno podporo prebivalstva le v Savoji, medtem ko so bili v Belgiji in nemškem Porenju zanje le majhni krogi pristašev; tudi v takih primerih se v začetku organizirajo nekakšni plebisciti, ki pa le slabo maskirajo dejstvo, da je revolucija stopila na pot osvajanja tujih teritorijev. Francozi so se torej formirali v narod v teritorialnem okviru, ki ga je v glavnem ustvarila stara monarhija, a to formiranje v narod je potekalo v ognju revolucije v času, ko so se te monarhije osvobodili. Razlika med stanjem pred in po revoluciji je pa vendar velika: osvojitve francoske monarhije v 17. in 18. stoletju je sprejelo prebivalstvo prizadetih pokrajin primerno pasivno; ko pa je Nemčija leta 1871 anketirala in potem do 1918 imela pod svojo oblastjo Alzacijo in del Lorene, torej pokrajine, ki po jeziku prebivalstva po večini niti niso bile francoske, ki pa so bile povezane s Francijo politično predvsem po skupni tradiciji iz kritične dobe revolucije, so zaradi tega nastali težki notranjepolitični in zunanjepolitični problemi.²

Francoska revolucija pa je sprožila proces političnega formiranja narodov tudi drugod po kontinentalni Evropi, kar dokazujeta primera Italije in Nemčije. Italijani imajo seveda že od srednjega veka svoj književni jezik in literaturo; v tem smislu obstojita že stoletja pojem Italije in italijanska nacionalna zavest. Na drugi strani pa je prav tako res, da je Italija vsa ta stoletja politično razbita na vrsto držav in da pride od konca 15. stoletja dalje velik del Italije pod direktno ali indirektno oblast tujih držav, najprej Francije in Španije, pozneje tudi Avstrije; a tudi italijanske države, ki so še neodvisne, vodijo svojo in ne italijanske politike, kar velja za beneško republiko in druge mestne države prav tako kakor za vse druge italijanske države. Seveda tudi tu kultura in politika nista brez stičnih točk; ko prehajajo po letu 1494 italijanske pokrajine pod oblast tujih držav, nastane v Italiji geslo o osvoboditvi Italije izpod gospostva »barbarov«, Machiavelli zaključuje svojo knjigo *Il Principe*, napisano 1513 in prvič tiskano 1532, s klicem po vladarju, ki bi osvobodil Italijo barbarov; beneška republika in ne-

² A. Aulard, *Le patriotisme français de la Renaissance à la Révolution*. Paris 1921; G. Lefebvre v *La Révolution française (Peuples et civilisations, XIII)*, Paris 1930), str. 84—85, 154—155 in drugod.

katere druge italijanske države se poslužujejo v tem času tega gesla; vendar pa mislim, da ima švicarski zgodovinar E. Fueter prav, ko trdi, da gre pri tem za oficialne proglase in publicistično propagando držav, pri katerih je to geslo v soglasju z njihovimi posebnimi političnimi interesi, da zaradi tega ni nastalo nikako politično gibanje in da ni znan primer, da bi kaka italijanska država žrtvovala svoje posebne interese splošnim italijanskim; mislim, da veljajo te njegove trditve za vso italijansko zgodovino do francoske revolucije.³ Saj celo slovanska ideja obstoji že davno pred 19. stoletjem ne samo pri učenih piscih in književnikih, kakor sem že omenil, ampak jo omenjajo včasih tudi politiki, kadar jim to pač konvenira: glavni zastopnik političnega panslavizma je že v 17. stoletju Hrvat Jurij Križanić; iz tega pa vendar ne moremo sklepati, da bi bil tedaj panslavizem upoštevanja vreden politični faktor.⁴ Če pa je vsako odkrivanje kakega političnega gibanja za zedinjenje Italije v dobi pred francosko revolucijo pač le izraz nacionalističnih tendenc v zgodovinopisju, pa je na drugi strani res, da se začne vse to spreminjati že v prvih letih po francoski revoluciji: v krogih italijanskih pristašev revolucije že nastaja ideja unitaristične in demokratične italijanske republike, in ko pride leta 1796 francoska vojska v Italijo, se to izraža v ustanovitvi cispadanske in cisalpinske republike, v formiranju lombardske, cispadanske in pozneje italijanske legije, v nastanku trikolore itd. Pri vsem tem je seveda res, da so pristaši revolucije med Italijani manjšina, ki je razširjena v krogih meščanstva in inteligence in ji pripadajo tudi posamezniki iz višjih socialnih razredov, medtem ko je masa italijanskega ljudstva temu gibanju sovražna ali do njega vsaj indiferentna prav do zadnjih let pred revolucijo leta 1848. Res je tudi, da je dala francoska vojska že od prvih dni po prihodu v Italijo temu italijanskemu gibanju, ki seveda ni upoštevanja vreden vojaški faktor, z vojaškimi prispevkami in odvažanjem umetnih in Francijo čutiti, da bo nova Italija podrejena francoski nadoblasti, da so Francozi ustanovili poleg cisalpinske republike, glasnika unitarizma, še druge odvisne italijanske republike, in da je pozneje za Napoleona njegova Italijanska republika oziroma Kraljevina Italija od Francije odvisna država, ki nikdar ne obsega vse Italije, saj obstoji na jugu posebno Neapeljsko kraljestvo, velik del Italije je pa direktno anektiran po Franciji. Vse to je seveda slabilo moralno silo italijanskega gibanja: že leta 1799 se pa v njem pojavlja struja, ki hoče Italijo osvoboditi tudi od francoske nadoblasti. Posebno važno pa je, da med italijanskimi pristaši revolucije samimi ni enotnosti v nacionalnem vprašanju: že leta 1796 se

³ E. Fueter, *Geschichte des europäischen Staatensystems von 1492—1559*, München in Berlin 1919, str. 44—45. Machiavellijeva knjiga je izšla 1920 v slovenskem prevodu A. Prepeluha-Abditusa (N. Machiavelli, *Vladar*, Ljubljana 1920).

⁴ Za slovansko idejo do konca 18. stoletja je zbral ogromno dokumentacijo npr. J. Pervol'f, *Slavjane, ih vzaimnija otnošenija i svjazi*, I—III, Varšava 1886 do 1895, ne da bi se vprašal, kaj so vsi ti izrazi slovanske solidarnosti v tedanjem realnem življenju slovanskih narodov in držav pomenili. O Križaniću obstoji ogromna literatura, a za celotno sliko je še vedno najboljši V. Jagić, *Život i rad Jurja Križanića*, Džela JAZU XXVIII, Zagreb 1917.

začno diskusije med unitaristi in federalisti in medtem ko je npr. Buonarroti, pomemben tudi v zgodovini socializma zaradi svoje udeležbe pri Babeufovi zaroti, za unitaristično republiko, je mogoče v ustanovitvi nove beneške in posebno rimske in partenopske republike opaziti težnjo, da bi se tendence francoske revolucije uresničile v teritorialnem okviru obstoječih držav. Še po dunajskem kongresu je gibanje karbonarjev sicer liberalno in protiavstrijsko, nikakor pa ne izrazito republikansko ali unitaristično. Šele po letu 1831 je Mazzini, po mnenju nekaterih pod vplivom starega Buonarrotija, nastopil s tako silo s svojim programom unitaristične italijanske republike, da so morali odslej zahtevo po brezpogojnem zedinjenju Italije upoštevati tudi tisti, ki se niso strinjali z Mazzinijevimi republikanskimi in drugimi nazori. Kljub vsem tem potrebnim rezervam se mi pa zdi, da je že iz tu navedenih dejstev jasno, da se začne politična zgodovina *Risorgimenta* v letih po francoski revoluciji z gibanjem v krogih njenih italijanskih pristašev, ne prej in ne kasneje.⁵

Pri Nemcih je položaj nekoliko drugačen, ker obstoji že stoletja ne samo skupen književni jezik, ampak do leta 1806 formalno tudi še rimsko-nemško cesarstvo. Realna politična moč je pa že pred stoletji prešla od cesarstva na posamezne nemške države, kar velja seveda za zadnje razdobje cesarstva še bolj kakor za prejšnje dobe; vse te posamezne nemške države pa seveda vodijo svojo in ne nemško politiko, med njimi tudi Avstrija in Prusija; pruski kralj Friderik II. izraža leta 1752 zavezništvo med Francijo in Prusijo s prisposodobno, da sta Šlezija in Lorena dve sestri, od katerih je ena poročila Prusijo in druga Francijo; v njegovi izjavi, da bi Prusija ne mogla mirno prenesti, če bi Francija izgubila Alzacijo ali Loreno, pač ni nikakega nemškega nacionalizma.⁶ Na drugi strani pa so prav v dobi velikega razvoja nemške kulture v drugi polovici 18. stoletja vodilni predstavniki te kulture apolitični misleci, prepričani, da se more nemška kultura kot najvišji izraz življenja nemškega naroda razvijati le v malih državah in malih mestih. V dobi francoske revolucije so se krožki njenih nemških pristašev navduševali zanjo v splošnem, niso pa izvajali kakih konsekvenc glede na nemški nacionalni problem. Položaj se je začel spreminjati ob začetku 19. stoletja pod vtisom francoskih aneksij in francoske hegemonije v Nemčiji, vendar pa je značilno, da so bili iniciatorji pri tem bivši pristaši francoske revolucije ali pa vsaj ljudje, ki so bili prepričani, da boj proti Napoleonu ni mogoč brez temeljitih reform in da njegov cilj ne more biti vrnitev na prejšnje stanje; od nekako leta 1807 moremo govoriti o začetkih nemškega nacionalnega gibanja, obenem pa tudi o prizadevanjih pruske reformne stranke, da bi povezala Prusijo z nemško kulturo in novim nemškim nacionalizmom. Seveda je tudi novi nemški

⁵ Za ogromno literaturo o *Risorgimentu* prim. L. Salvatorelli, *Sommario della storia d'Italia*, 7. izd., Milano 1955; prim. tudi že navedeno francosko občo zgodovino *Peuples et civilisations*, zlasti njen XIII. zvezek, in G. Bourgin, *La formation de l'unité italienne*, Paris 1929.

⁶ Cit. Fr. Meinecke, *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte*, 3. izd., München-Berlin 1929, str. 398.

nacionalizem zajel v začetku le majhen del meščanstva, študente, del intelektualcev, ki začno povezovati kulturo s politiko, in del plemiških oficirjev; ni si namreč bil na jasnem in ni bil enoten glede svojih ciljev; njegovega deleža pri boju proti Napoleonu v primerjavi s silami, ki so se borile s starih pozicij in s starimi metodami, ne smemo pretiravati. Vendar pa je značilno, da je tudi med leti 1815 in 1848 vse gibanje za zedinjenje Nemčije skoraj izključno stvar tistih struj, ki so v opoziciji proti obstoječemu socializmu in političnemu redu sploh: konservativci se zadovoljujejo s položajem, kakršnega je ustvaril dunajski kongres z ustanovitvijo Nemške zveze (1815—1866); šele pozneje pride do paktiranja novega nemškega nacionalizma s prusko državo. Tako tudi začetkov nemškega nacionalnega gibanja ne moremo razumeti brez vpliva francoske revolucije, seveda pa tudi ne brez boja proti konkretni politiki Francije v dobi Napoleona.

Formiranje narodov v političnem smislu besede je torej v kontinentalni Evropi v najožji zvezi z meščanskimi revolucijami. S tem nočem trditi, da so bili v nasprotju z novimi narodi kot aktivnimi političnimi činitelji narodi v politiki prejšnjih dob vedno le pasivni, da so bile prej politika in vojne le stvar kraljev, kakor se je govorilo v času francoske revolucije, in nočem niti trditi, da bi bil interes na politiki in vojnah omejen prej izključno le na vladajoče družbene razrede. Gotovo je, da obstoje v razdobjih pred meščanskimi revolucijami velike razlike med situacijami, kjer se more narodna zavest opreti na obstoječo državno tvorbo, na priznano politično avtonomijo v okviru večje državne tvorbe, na sovpadanje konfesionalne pripadnosti z etnično pripadnostjo, in pa situacijami, kjer se more narodna zavest opreti le na jezik prebivalstva. Gotovo je res, da so bile ljudske mase zelo aktivne v vojnah proti Turkom, v situacijah, kjer nacionalna pripadnost sovpada z razredno in versko pripadnostjo, kakor npr. pri bojih ukrajinskih kozakov proti Poljakom ali Ircev proti Angležem, ali tam, kjer se more narodna zavest opreti na versko organizacijo ali gibanje, kakor npr. pri Srbih ali v nizozemski revoluciji. Celo v času, ko se je proces meščanskih revolucij že začel, vsa gibanja ljudskih mas niso v zvezi z njim; odpor Špancev proti Napoleonu je mogoče pojasniti pretežno, odpor Tirolcev proti Bavarcem in Francozom leta 1809 in ruskih mas proti Francozom leta 1812 pa pač izključno z njihovim sovraštvom proti tujcem, brez vsake primesi novih meščanskih ideologij. Na drugi strani mora pa zgodovinar zelo pogosto ugotoviti pasivnost ljudskih mas v teh vprašanjih, pasivnost, ki sega včasih tudi prav visoko v višje družbene razrede. Tu ni mogoče obravnavati vse te brezbrežne problematike, ampak bi želel le kratko označiti, v čem je po mojem mnenju razlika med stanjem pred meščanskimi revolucijami in stanjem, ki so ga le-te ustvarile: tista aktivnost, ki se prej pojavlja le ponekod in včasih, postane zdaj v mnogo bolj ostri obliki vsesplošen in trajen pojav; ljudske mase, ki jih seveda vodi meščanstvo, izpovedujejo svojo nacionalno zavest in to postane činitelj, s katerim mora politika računati. Prehod v novo stanje kot izrazito političen proces je povezan z meščanskimi revolucijami, ne pa s počasnim zorenjem mešč. nske družbe v okviru še pretežno fevdalne družbe, ki je trajalo stoletja. Kritične dobe za novo nacionalnopolitično orienta-

cijo mas seveda ni mogoče opredeliti s kako letnico, vendar pa le-ta sovпада z dobo, ko se meščanske revolucije pripravljajo, ko pride do njih in ko se pokažejo njihovi rezultati. Tedaj se v glavnem že pokažejo tudi nacionalne orientacije: ostanejo pa nekatere nejasne situacije, kjer pride do odločitev šele v kasnejših dobah. Kakor meščanske revolucije sploh tudi ta proces ne poteka povsod v tako klasični in brezkompromisni obliki kakor v Franciji, a to ne govori proti tej osnovni tezi. A tudi tam, kjer so meščanske revolucije privedle le do ustanovitve zelo zmerne ustavne monarhije z omejeno volilno pravico in omejenimi političnimi svoboščinami, je to ustvarilo ob volitvah in drugod vsaj neke politične možnosti, a tudi nujnosti za izražanje nacionalne zavesti posameznih narodov.

II

Pri formiranju narodov kot političnih enot v zvezi z meščanskimi revolucijami pa obstoje poleg podobnosti tudi razlike, med katerimi moram tu omeniti le tiste, ki so za naš problem posebno važne. Potrebno je, da se najprej še enkrat povrnemo na problem Francije, kjer se je francoski narod, kakor že omenjeno, formiral v mejah že obstoječe države. To pomeni, da francoskemu narodu po mnenju, ki v Franciji prevladuje do današnjih dni, ne pripadajo francosko govoreči Belgijci in Švicarji; na drugi strani pa obsega francoska država področja raznih romanskih dialektov, ki se precej razlikujejo od francoskega književnega jezika, razen tega pa štiri področja, kjer ima ljudski govor sploh popolnoma drugačno osnovo, tj. področja Baskov, Bretoncev, Flamcev (na skrajnem severu Francije) in nemško govorečih Alzačanov in dela Lorencev. V zvezi s tem je važno vprašanje jezikovne politike francoske revolucije. Že v času stare francoske monarhije je bila francoščina jezik višjih družbenih razredov, izobražencev in višje kulture na vsem ozemlju Francije, razen v Alzaciji; za narečja, ki jih govori ljudstvo, se pa stara monarhija ni zanimala, saj ni poznala splošne šolske obveznosti, mase kmetijskega prebivalstva so pa bile nepismene; kolikor je državna uprava čutila potrebo obveščati ljudstvo, se je v narečja tudi nekaj prevajalo. Po ideologiji revolucije pa morajo postati Francozi en narod ne samo politično, ampak tudi jezikovno; francoščina se označuje kot *la langue de la liberté*, medtem ko so *patois* znak zaostalosti in reakcije. V praksi je bilo seveda vse bolj komplicirano; v začetku se je nekaj prevajalo v *patois*, v dobi jakobinske diktature se jih je hotelo nasilno iztrebiti, pozneje se pa narečja zopet bolj upoštevajo kot sredstvo in se temu vprašanju pripisuje manjši pomen; važno je tudi, da je bilo načelo splošne šolske obveznosti s francoščino kot jezikom pouka sicer zelo zgodaj proklamirano, v praksi je pa minilo zelo mnogo časa, preden so bile uvedene obvezne osnovne šole, a še tam je bilo ponekod potrebno posluževati se narečja kot sredstva pri začetku pouka; poseben položaj je bil v Alzaciji, kjer so stali celo patrioti na stališču, da je mogoče biti dober francoski patriot in vendar govoriti nemško, in kjer je bil končni rezultat, da je nekaka dvojezičnost nadomestila prejšnje izključno prevladovanje nemščine. Predvsem pa je važno, da se osnovni principi

jezikovne politike in njeni končni cilji v Franciji od revolucije do danes niso spremenili. V Franciji so se vrstili na oblasti najrazličnejši politični režimi in nastopala so zelo številna politična gibanja, ni mi pa znano, da bi katerikoli režim ali pomembnejše politično gibanje odstopal od omenjenih načel jezikovne politike dobe revolucije. Na drugi strani pa seveda tudi *patois* niso imeli ustvarjalne sile, da bi se razvili v književne jezike in da bi se v tem okviru formirali narodi ali deli narodov v političnem smislu te besede.⁷ Podoben položaj kakor v Franciji je bil tudi na sosednjem velikobritanskem otočju, kjer sta se sicer formirala dva naroda, Angleži in Irci, razmejitev med njima pa ne poteka po kriteriju jezika ljudstva (materinski jezik večine Ircev je v zadnjih stoletjih angleščina), medtem ko so ostala keltska narečja v Walesu in na Škotskem na stopnji francoskih *patois*. Značilno je, da moremo vse to ugotoviti prav v Angliji in Franciji, obeh državah, ki sta bili v tisti dobi brez dvoma na prvem mestu v razvoju kapitalizma in meščanske družbe na vsem svetu. Iz tega sledi, da nikakor ni res, da bi razvoj kapitalizma in meščanske družbe nekako avtomatično privedel povsod do tega, da se na bazi vseh ljudskih govorov formirajo književni jeziki in da postane to okvir za formiranje narodov v političnem smislu te besede. Prav je, da se zavedamo, da je mogel prav razvoj kapitalizma in buržoazije skupaj z možnostmi, ki jih ustvarja, in mentaliteto, ki je zanj značilna, privedi do tega, da se oblikuje tudi drugačna teza: ljudski govori kmetijskega prebivalstva se bodo morda še dolgo časa ohranili in morejo biti prav tako kakor ljudske noše in stari ljudski običaji zanimiv predmet raziskovanj filologov in etnografov, vendar pa so z napredkom moderne civilizacije obsojeni na propad, kar je tudi prav, ker nimajo pogojev za to, da bi se na njihovi podlagi razvili polnovredni, književni jeziki, še manj pa morejo postati kriterij za formiranje naroda v političnem smislu, ki bi hotel sam odločati o svoji usodi. Proti možnosti takega stališča ne govori niti znano dejstvo, da v razvitem kapitalističnem svetu in meščanski družbi povsod prodira splošna šolska obveznost in s tem pismenost vsega prebivalstva: tudi tu se najde izhod, da se ob začetku pouka poslužujejo narečja kot sredstva, vse nadaljnje mišljenje in izražanje se pa razvija le v vladajočem književnem jeziku.

Čisto drugačen primer je Švica, kjer obstoje, kakor je znano, trije, danes celo štirje enakopravni književni jeziki, vendar pa ena država. Na vprašanje, ali so Švicarji narod, bi dajali Slovenci nekako po občutku negativen odgovor. Če pa si oglelamo dejstva politične zgodovine, vidimo, da se tudi v Švici že od dobe francoske revolucije začenja predzgodovina meščanske revolucije in da ta revolucija definitivno zmaga v državljanski vojni leta 1847, vendar pa se izvede v okviru tradicije švicarske državnosti. Prebivalstvo istega jezika v sosednjih državah je zajelo gibanje za zedinjenje Nemčije in Italije, toda to gibanje se je ustavilo ob mejah Švice, sosednje nacionalne države so razdvajale nemško-francoska vojna leta 1870/71, prva in druga svetovna vojna, toda

⁷ Za jezikovno politiko francoske revolucije je osnovno delo Ferdinand Brunot, *Histoire de la langue française des origines à 1900*, tome IX, *La Révolution et l'Empire* 1ère partie, *Le français langue nationale*, Paris 1927.

Švicarji na vse to niso reagirali kot Nemci, Francozi ali Italijani, ampak kot Švicarji. Zato mislim, da mora zgodovinar, ki hoče najprej ugotavljati dejstva, ne pa že kar naprej dajati zgodovinskemu razvoju lekcije, kakšen bi morali biti, priznati, da so Švicarji narod vsaj v političnem smislu te besede.

Drugačen položaj je seveda pri Italijanah in Nemcih, kjer ima nacionalno gibanje za cilj ustanovitev nacionalne države na ozemlju, kjer je bilo dotlej mnogo držav. Pri Italijanah posebej je važno še dejstvo, da vse te države niti niso italijanske, ampak je velik del Italije že stoletja pod direktno ali indirektno oblastjo tujih držav: tudi v dobi po dunajskem kongresu leta 1815 sta Lombardija in Benečija do leta 1859 oziroma 1866 pod direktno avstrijsko oblastjo. Vendar se mi pa zdi potrebno zaradi primerjanja s položajem drugod poudariti, da so tudi v teh pokrajinah in v tej dobi vsi družbeni razredi italijanski, da so seveda Milan, Benetke in vsa ostala mesta italijanska in ne nemška, da je jezik tudi vse višje kulture na tem ozemlju italijanščina, da poteka pouk na šolah v italijanskem jeziku in da se celo avstrijska uprava poslužuje na tem ozemlju za svoje poslovanje v veliki meri italijanskega jezika in italijanskih uradnikov. V diskusiji o nacionalnih problemih v habsburški monarhiji se je italijanski historik M. Berengo na stockholmskem kongresu zgodovinskih ved leta 1960 zaustavil le pri vprašanju uradnikov in jezika državne uprave, kjer moremo seveda najprej pričakovati izjemo od zgoraj postavljenih trditev, in je dal naslednjo oznako: v 18. stoletju se v Lombardiji (ta dežela je bila avstrijska že v tem stoletju med koncem španske nasledstvene vojne leta 1714 in prihodom Francozov leta 1796) v aktih avstrijske uprave nemščina sploh ne pojavlja: po dunajskem kongresu postane v Lombardiji in Benečiji nemščina uradni jezik avstrijske uprave za policijske in vojaške zadeve: po letu 1849 je pa v politično delikatnejših področjih uprave število neitalijanskih uradnikov vedno večje in v zvezi s tem raste tudi število nemških dokumentov, kar je seveda pri Italijanah izzivalo bojkot nemščine in avstrijskih gospodarjev sploh.⁸ Še bolj jasn je bil položaj pri Nemcih, ki so bili po dunajskem kongresu sicer razdeljeni na mnogo držav, a vse te države so bile nemške z edino pomembno izjemo Schleswig-Holsteina, kjer je pa bilo v nemškem delu teh dežel danstvo zastopano le po danskem kralju in njegovih eksponentih. Zato mislim, da sta bila italijanski *Risorgimento* in nemško nacionalno gibanje v 19. stoletju v bistvu politični gibanji v smislu boja za ustanovitev nacionalne države. S tem seveda nočem negirati, da imata obe gibanji svojo družbeno osnovo in da je bil vodilni faktor v tem boju v obeh primerih meščanstvo: za buržoazijo je bilo prav v teh dveh primerih važno, da pomeni ustanovitev velike nacionalne države tudi ukinitve carinskih meja med dotlej obstoječimi državami in ustvaritev velikega tržišča in v Nemčiji je prav *Zollverein* pripravljaval politično združitev. Jasno je tudi, da ima v teh primerih, kjer je bilo edinstvo književnega jezika in literature ustvarjeno toliko prej kakor politično edinstvo, razvoj nacionalne kulture tudi

⁸ XIe Congrès International des Sciences Historiques, Stockholm 21–25 août 1960, Actes du Congrès, Stockholm-Göteborg-Uppsala (1962), str. 247.

politični pomen. Toda bistveno je, da se vsem tem gibanjem ni bilo potrebno boriti proti tujerodnim višjim družbenim razredom in mestom s prevladajočim tujim jezikom na svojem etničnem ozemlju, ker vsega tega ni bilo, pa tudi ne za ustvaritev višje kulture v svojem jeziku in za uveljavljenje tega jezika v šolstvu in upravi, ker je bilo vse to doseženo že davno prej: v tem smislu je mogoče reči, da so to v bistvu politična gibanja s ciljem ustanovitve nacionalne države.

Na vzhodu od ozemelj, kjer sta se v 19. stoletju formirali italijanska in nemška država, obstoje v začetku tega stoletja tri velike vzhodnoevropske države, habsburška Avstrija, carska Rusija in Turčija, ki so vse tri mnogonacionalne države. Že iz tega sledi, da so tu nastale zopet drugačne situacije, in da je velik del vsebine nacionalnih gibanj na teh področjih v zavzemanju stališča do teh mnogonacionalnih držav. Ne bore se za ustvaritev velikega gospodarskega prostora, ampak je njihov končni rezultat, da tak gospodarski prostor propade. Po sto letih se je politična karta tega dela Evrope popolnoma spremenila: Turčija in habsburška Avstro-Ogrska sta propadli, carska Rusija je pa tudi propadla, na njenem ozemlju je pa po odcepitvi obmejnih delov nastala federacija narodov na podlagi popolnoma drugačnega družbenega reda. Tu ne morem razpravljati o razmerju med nacionalnimi gibanji in pa obstoječimi državnimi tvorbami, problemu, ki je bil pri vsaki od treh omenjenih držav drugačen.⁹ Omejiti se hočem na drug aspekt nacionalnih problemov, ki je karakterističen za obsežna področja tega dela Evrope in daje reševanju nacionalnih vprašanj zelo originalen značaj.

Za ta področja je v kritičnem razdobju meščanskih revolucij značilno, da živita na njih dve etnični skupini, ki se razlikujeta med seboj po socialni strukturi. Eno od teh dveh skupin zastopajo višji družbeni razredi, drugo pa masa prebivalstva teh področij. V zvezi s tem pa se navadno javlja razlika med etničnim značajem mest in podeželja; mesta pripadajo etnični skupini višjih socialnih razredov ali pa so v njih pripadniki te etnične skupine številčno sicer le manjšina, ki je pa gospodarsko, politično in kulturno v taki premoči nad nižjimi sloji mestnega prebivalstva, da vtisne mestom videz pripadnosti svoji etnični skupini; v podeželju pa etnična skupina višjih socialnih razredov skoraj ni zastopana in tako je podeželje glavni predstavnik etnične skupine mase prebivalstva teh področij. V kulturnem življenju se vse to izraža v tem, da je jezik višjih socialnih razredov jezik višje kulture na teh ozemljih, medtem ko služi jezik večine prebivalstva kvečjemu za elementarno izobrazbo preprostega ljudstva; take etnične skupine nimajo višje kulture in literature v svojem jeziku, one spadajo med »zamudnike«, kakor jih je imenoval naš literarni zgodovinar dr. France Kidrič.

Za tak položaj je mogoče navesti predvsem štiri klasične primere na ozemlju nekdanje habsburške monarhije. Nemščina je že nekaj stoletij

⁹ Za habsburško monarhijo sem o tem govoril v knjigi *Nacionalni problemi v habsburški monarhiji*, Ljubljana 1962, razširjeni slovenski izdaji knjige *Les problèmes nationaux dans la monarchie des Habsbourg*, Beograd 1960, ki sem jo napisal s sodelovanjem J. Šidaka in V. Bogdanova.

jezik plemstva, višjega meščanstva, uradništva in laične inteligence, vseh tistih, ki so se dvignili v socialni hierarhiji, in s tem tudi jezik višje kulture na češkem etniškem ozemlju, na ozemlju Poljakov v avstrijski Šleziji in skoraj na vsem slovenskem etničnem ozemlju. Nekoliko drugačen je položaj na Ogrskem, kjer madžarščina do 19. stoletja ni bila niti jezik vsega ogrskega plemstva niti ne jezik vseh mest celo na madžarskem etničnem ozemlju: Ogrska ima sicer stoletno tradicijo boja za avtonomijo ogrskih fevdalnih institucij proti centralistični politiki Dunaja, a jezik ogrskih fevdalnih institucij je latinščina. Nato pa je madžarskemu narodnemu prerodu do konca 18. stoletja uspelo madžarizirati skoraj vse ogrsko plemstvo ter mesta na madžarskem in deloma tudi na nemadžarskem etničnem ozemlju in tako je nastala situacija, da je ostala na ozemlju historične Ogrske vse do njenega propada vsaj polovica nemadžarskega prebivalstva, da pa so bili na etničnih ozemljih nemadžarskih narodov veleposest, kapital, uradništvo, inteligenca ter kulturne ustanove po večini madžarski in da so bili Madžari v mestnem prebivalstvu nesorazmerno močno zastopani. Tretji primer so pokrajine ob vzhodni obali Jadrana, kjer so mesta ali italijanska ali pa daje italijanska višja plast tem mestom vsaj italijanski vizez, kar vpliva tudi na jezik administracije in kulturnega življenja, medtem ko izven teh mest italijansko govorečega prebivalstva (z izjemo nekaj istrskih vasi) sploh ni. Četrty primer je vzhodna Galicija s svojo večino ukrajinskega prebivalstva in s poljskim plemstvom in veleposestjo, pozneje pa tudi s prevladovanjem Poljakov med meščanstvom in sploh prebivalstvom mest. Situacij te vrste pa ne pozna samo nekdanja habsburška monarhija. Iz že navedenega je jasno, da jih pozna celo zahodna Evropa, kjer je pa šel razvoj v Franciji in Veliki Britaniji drugačno pot, medtem ko se je reševal npr. problem Flamcev v Belgiji drugače, vsekakor pa pozneje in ne brez vpliva razvoja v Srednji Evropi. Poznata ga Prusija in pozneje Nemčija pri svojih Poljaki, ki so na Poznanjskem kot delu zgodovinske Poljske narod, sestavljen iz vseh družbenih razredov, medtem ko so Poljaki v pruski Šleziji in še bolj Mazuri in Kašubi na Pruskem zastopani le v nižjih socialnih razredih, vladajoči razredi so pa nemški. Razmerje med Poljaki in Ukrajinci v vzhodni Galiciji ima svojo analogijo celo v carski Rusiji v razmerju med Poljaki na eni in Ukrajinci, Belorusi in Litavci na drugi strani v nekaterih pokrajinah, ki so prej pripadale historični Poljski. Tudi na etničnih ozemljih Latišev in Estoncev ob Baltiškem morju so se nemški družbeni razredi ohranili še pod oblastjo Švedske in Rusije prav do 20. stoletja. Posebej bi bilo potrebno razpravljati o tem, koliko veljajo te oznake za etnične odnose v notranjosti carske Rusije in v nekdanji evropski Turčiji, ki je seveda za južno-slovanske narode posebno važna; verjetno bi se pokazalo, da obstoje analogije, a tudi razlike. Najpomembnejše področje nacionalne problematike te vrste pa so pač pokrajine nekdanje habsburške monarhije.

Otto Bauer je razlikoval v svoji knjigi *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie* (1907) med narodi, ki so imeli ob začetku modernega nacionalnega gibanja vse družbene razrede, in narodi, ki so bili tedaj brez višjih družbenih razredov: prvo kategorijo je imenoval »zgodovinske narode«, drugo »narode brez zgodovine«: pri tem je izrečno

poudarjal, da velja ta oznaka za dobo začetkov narodnega prebujenja in da s tem noče trditi, da bi »narodi brez zgodovine« ne imeli bodočnosti. Razlika med obema kategorijama narodov je seveda bila znana že pred Bauerjem ne samo politični praksi, ampak tudi teoriji; Bauer sam omenja, da je izraz *geschichtslose Nationen* uporabljal že Engels v svojih člankih v dobi revolucije 1848/49.¹⁰ Zanimivo bi bilo raziskovati, kako se je to razlikovanje razvijalo v literaturi 19. stoletja in če ni nastanek obeh oznak v zvezi s Heglovo filozofijo zgodovine. Danes so ti Bauerjevi izrazi precej splošno sprejeti v zgodovinoписju, vendar pa so jim dali mnogi avtorji drugačen pomen in jih s tem razvodenili: morda sta k temu pripomogli tudi oznaki »zgodovinski narodi« in »narodi brez zgodovine«, ki ne izražata ustrezne vsebine teh pojmov. Tako so npr. H. Steinackerju »zgodovinski narodi« tisti, ki so se v svoji politiki sklicevali na historično pravo. E. Lembergu poleg tega še tisti, ki žive v središču kake dežele; H. Hantschu so »zgodovinski narodi« vsi tisti, ki se morejo naloniti na zgodovinske tradicije, R. Kannu vsi tisti, ki so imeli kadarkoli v preteklosti svojo nacionalno državo. Pri vsem tem je seveda res, da je eksistenca obeh tipov narodov rezultat zgodovinskega razvoja in da je mogla imeti pri tem država, pa tudi avtonomna pokrajina v okviru kake države veliko vlogo. Vendar pa je treba pripomniti, da ima vsak narod svojo zgodovinsko tradicijo in da so imeli mnogi od njih v zgodovini svojo državo, npr. Slovenci v Karantaniji, kar pa prav nič ne govori proti temu, da so bili v začetku modernih nacionalnih gibanj brez lastnih višjih družbenih razredov; v takem položaju so bili tudi Čehi, čeprav se v svoji politiki sklicujejo na zgodovinsko pravo. A tudi države preteklih stoletij niso bile centralistične tvorbe, ki bi vedno spreminjale vse razmere na pridobljenih ozemljih. Videli smo, da Italijani kljub tujim državam niso postali »nezgodovinski narod«; Poljaki so si kljub propadu svoje države ohranili položaj naroda višjih socialnih razredov v Vzhodni Galiciji in deloma celo v carski Rusiji, baltiski Nemci pa v baltiških pokrajinah. V naših jadranskih pokrajinah je prenehala oblast beneške republike v Dalmaciji in Istri leta 1797, Trst in Gorica sta bila pa že stoletja prej avstrijska; kljub temu pa so ostali Italijani skoraj v vseh teh deželah izrazit narod višjih socialnih razredov in njihov jezik je Avstrija upoštevala neprimerno bolj kakor pa slovenščino ali pa srbohrvaščino. Zato mislim, da je treba gledati odločilen znak za razliko med obema kategorijama narodov v eksistenci oziroma neeksistenci lastnih višjih socialnih razredov na svojem etničnem ozemlju oziroma celo v eksistenci svojih višjih socialnih razredov na tujem etničnem ozemlju.¹¹ Izraza »zgodovinski« in »nezgodovinski« narodi seveda ne

¹⁰ O. Bauer, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Wien 1907, str. 271—272 (nespremenjen ponatis te knjige z novim predgovorom je izšel na Dunaju leta 1924).

¹¹ Na dejstvo, da je socialno stanje bolj pomembno kakor pa sama politična podrejenost, sem mimogrede opozoril že v svojem poročilu o Kidričevi Zgodovini slovenskega slovstva (*Glasnik Muz. društva za Slovenijo XXII*, 1941, str. 154). — Za podatke o avtorjih, ki jih navajam v tem odstavku, in o mnogih drugih dejstvih prim. publikacijo, citirano v opombi 9.

izražata ustrezne vsebine teh pojmov; izraz »nezgodovinski narod« ali celo »narod brez zgodovine« je mogoče razumeti tudi v omalovažujočem smislu; že samo dejstvo, da je potrebno pri njihovi uporabi dodati komentar, kakor je delal že Otto Bauer, dokazuje, da izrazi niso taki, da bi bil njihov smisel neposredno evidenten; zelo zaželeno bi bilo, da bi našli bolj primerne oznake. Drugače pa je, če se zamislimo v stvar, v pravo vsebino teh pojmov; pri tem spoznamo prav kmalu, da sta obe kategoriji narodov živa realnost in da nam šele dosledno razmišljanje na tej podlagi odpre oči za značilnosti nacionalne problematike na teh področjih.

Zanimivo je, da moremo v času, ko postanejo nacionalni problemi aktualni, ugotoviti mnogo analogij v stališčih »historičnih« narodov. Pri tem so seveda važne tradicije teritorija samostojne države ali pa vsaj avtonomne pokrajine iz prejšnje fevdalne dobe; ta doba pozna nekaj pojem »naroda« v smislu pripadnosti državi ali avtonomni pokrajini in tako moremo razumeti oznako *gente Ruthenus, natione Polonus* v Galiciji 16. stoletja za človeka, ki govori ukrajinski jezik, a pripada poljskemu državnemu »narodu«, ali oznako *gente Hungarus* za človeka, ki govori madžarski jezik, in *natio hungarica* za celoto ogrskega plemstva, ki je nosilec pokrajinske avtonomije Ogrske. Toda tem tradicijam fevdalne dobe se pridruži premoč, ki jo daje »zgodovinskim« narodom kapitalistični razvoj, in pa že omenjena kapitalistična miselnost. Tako za Nemce srede 19. stoletja nemški del Avstrije ni nemško etnično ozemlje, ampak ves tisti del Avstrije, ki je pripadal Nemški zvezi, torej tudi češko in slovensko etnično ozemlje s Trstom: zato odklanjajo ne le slovenske, ampak tudi češke narodne zahteve, ki so zanje le stvar »češke stranke«. Nenehni boj Poljakov za obnovo poljske države od tretje delitve Poljske leta 1795 do leta 1918 je heroično razdobje v zgodovini poljskega naroda, vendar je pa res, da so Poljaki imeli tedaj pred očmi obnovo historične Poljske, ki bi vključevala tudi njene vzhodne pokrajine, kjer so sestavljali veliko večino prebivalstva Ukrajinci, Belorusi in Litavci. Medtem ko je bil to za ozemlje, ki je po delitvah pripadalo Rusiji in Prusiji (oziroma pozneje Nemčiji), tedaj le političen program, pa so dobili Poljaki v avstrijski Galiciji vendar neke možnosti, da svoje nazore uveljavijo; leta 1848 so v konfliktu z Ukrajinci, ki zahtevajo pokrajinsko avtonomijo za vzhodni del Galicije, kjer tvorijo večino prebivalstva, na slovanskem kongresu v Pragi je prišlo le do navideznega sporazuma, nekaj mesecev kasneje pa zastopa v ustavnem odboru avstrijskega parlamenta v Kroměřížu Poljak Ziemiałkowsky tezo, da so Ukrajinci le konfesionalna, ne pa etnična enota, čemur nasprotuje Čeh Rieger, za delitev Galicije se pa zavzema tudi Slovenec Kavčič; v dobi dualizma po letu 1867 je dobila vladajoča poljska stranka pretežen vpliv na oblast v Galiciji in s tem tudi precejšnje možnosti, da uveljavi svoje nazore proti Ukrajincem.¹² Pri Italijanih so stališča glede vzhodne obale Ja-

¹² Za ta odstavek prim. publikacijo, navedeno v opombi 9, in tam navedeno literaturo, za zelo zanimivo diskusijo v Kroměřížu pa posebej A. Springer, Protokolle des Verfassungs-Ausschusses im österreichischen Reichstage 1848—1849, Leipzig 1885.

drana različna in v razdobju okrog revolucije leta 1848 se pojavljajo tudi stališča o meji na Soči in o vmesni državi med Italijo in Slovani; toda že brošura *Trieste e l'Istria, e loro ragioni nella questione italiana* (1861), ki zahteva aneksijo Goriške, Trsta in Istre do reke Rače Italiji, operira z argumentom, da so Slovenci in Hrvati v teh deželah kmetje brez kulture, ki se morajo italijanizirati; jasno je, da so z istim argumentom operirali tudi tisti Italijani, ki so zahtevali aneksijo še več pokrajin na vzhodu Jadrana. Največjo vlogo pa ima ta problem pri Madžarih, kjer se začne gibanje za uveljavljanje madžarščine na mesto dotedanje latinščine v vsem kulturnem in javnem življenju okrog leta 1770, približno v istem času kakor kulturni prerod pri Slovencih in drugih narodih Avstrije, kjer pa je povezanost s tradicijo stare fevdalne Ogrske vendar tako močna, da že leta 1790 zahtevajo predstavniki madžarskega kulturnega preroda uveljavljanje madžarščine na vsem ozemlju zgodovinske Ogrske, čeprav je bila tedaj na tem ozemlju približno le ena tretjina Madžarov. V madžarskem političnem gibanju že v predmarčni dobi prevlada kossuthovska teza, da živi na ozemlju Ogrske le en sam narod. Madžari, ker imajo samo oni tradicijo samostojne države, medtem ko se morejo vsi drugi sklicevati le na jezik, ki sam še ne upravičuje obstoja naroda. Že leta 1845 je bila objavljena korespondenca Pulszkega, poznejšega junaka kossuthovske revolucije in emigracije, kjer se na podlagi dejstev, da so Madžari Ogrsko osvojili in da je madžarščina jezik plemstva, zahteva, da postane madžarščina na Ogrskem jezik vsega javnega življenja, drugi jeziki pa se smejo uporabljati le v domačem življenju, polagoma pa se bodo tudi pripadniki teh jezikov madžarizirali, ker bi sicer Ogrska propadla; pri tem se Pulszky izrečno sklicuje na analogije Walesa, severne Škotske, Bretanje in Alzacije.¹³ Teza o enem samem političnem narodu na Ogrskem je bila celo uzakonjena z zakonom o narodnostih leta 1868; vsi ostali niso narodi, ampak »narodnosti«, ki se jim teoretično prizna nekaj jezikovnih pravic, vsa praksa režima v dobi dualizma pa je seveda v znamenju težnje za njihovo postopno madžarizacijo. Fatalnost povezave vse tedanje madžarske politike s pojmom historične Ogrske prav do njenega konca se izraža tudi v tem, da je celo O. Jászi, vodja edine struje, ki je odločno nasprotovala madžarizaciji in hotela dati nemadžarskim narodom jezikovne pravice, še leta 1918 hotel rešiti historično Ogrsko in očital Rennerju, da ne razlikuje med »narodom« in »narodnostjo«.¹⁴

Taka stališča so sredi 19. stoletja bolj ali manj karakteristična za vse »historične« narode. Seveda so razcepljeni na tabore, ki so v ostrem medsebojnem konfliktu, toda razlika med temi tabori v vprašanju, ki nas zanima, je v glavnem v tem, da poskušajo konservativci in liberalci uveljaviti svoje nazore o »nehistoričnih« narodih preko vpliva in udeležbe pri obstoječi državni oblasti, medtem ko je pri demokratičnih gibanjih to sestavni del njihovih revolucionarnih koncepcij.

¹³ L. Thun, *Die Stellung der Slowaken in Ungarn*, Praga 1845.

¹⁴ O. Jászi, *Der Zusammenbruch des Dualismus und die Zukunft der Donaustaaten*, Dunaj 1918; predgovor te knjige je datiran z novembrom 1918, ko je bil Jászi minister Karolyijeve vlade.

Znano je, kakšen je bil končni cilj teh revolucionarnih gibanj glede problema Avstrije v revoluciji leta 1848: vse dežele, ki spadajo v Nemško zvezo, s češkimi in slovenskimi deželami ter Trstom vred, naj pripadejo novi nemški republiki, Lombardija in Benečija naj pripadeta novi Italiji, vzhodno od nove Nemčije naj se formira samostojna ogrska država prav tako v svojih historičnih mejah, Galicija pa naj pripade novi Poljski. Taka mnenja npr. nemških revolucionarjev priznavajo v nasprotju z mnenji konservativcev in liberalcev pravico do samostojne države tudi Italijanom, Madžarom in Poljakom in v njihovem ozadju je brez dvoma ideja solidarnosti evropskih revolucionarnih narodov; na drugi strani pa je prav tako res, da »nezgodovinskim« narodom ne priznavajo pravice do obstoja. Tudi pozneje so imela vse do leta 1918 vsa gibanja avstrijskih Nemcev, ki so imela za cilj razbitje Avstrije in priključitev Nemčiji, pred očmi vse ozemlje nekdanje Nemške zveze in ne samo nemškega etničnega ozemlja, vsa gibanja pri Madžarih za popolnoma samostojno Ogrsko pa prav tako ozemlje zgodovinske Ogrske in ne samo madžarskega etničnega ozemlja. S splošnim stališčem nemških revolucionarjev v letu 1848 identično stališče, ki sta ga izrazila Marx in predvsem Engels v svojih člankih leta 1851 in 1852, se navadno razlaga kot reakcija na vlogo, ki so jo igrali avstrijski Slovani v revoluciji leta 1848/49; ta razlaga pojasni marsikaj, čeprav gre pri razmerju med stališči revolucionarnih gibanj »historičnih« narodov in gibanji avstrijskih Slovanov za medsebojno akcijo in reakcijo in niso prva samo posledica drugih: mislim pa, da ne more biti dvoma tudi o tem, da sta Marx in Engels tu pod vplivom splošnega mnenja o »nehistoričnih« narodih, saj se v člankih izrečno trdi, da je življenjska sila teh narodov že davno zadušena, da so na vzhodu od Nemcev le Madžari in v določeni meri Poljaki sposobni za samostojno nacionalno življenje, in se ti drugi narodi izrečno primerjajo z Waležani v Angliji, Baski v Španiji, Spodnjimi Bretonci v Franciji in francoskimi ter španskimi naseljenci v tistih delih Severne Amerike, ki so prišli pod anglosaško oblast.¹⁵ Ferdinandu Lassalu je leta 1859 nacionalna država zahteva demokracije in priznava pravico do nje Italijanom in Madžarom, ne pa tistim, ki se ne morejo dvigniti do zgodovinske eksistence in nimajo literature in duševnega življenja, kakor so Čehi in razne *Nationchen*: medtem ko mora po njem tisti del Avstrije, ki pripada Nemški zvezi, končno postati del Nemčije, pa na drugi strani ne priznava Nemčiji Alzacije, čeprav je bila nekoč nem-

¹⁵ Pravi avtor teh člankov je Engels, Marx jih je pa samo naročil, dopolnil in odposlal; izšli so 1851 in 1852 v New York Daily Tribune, v knjižni obliki jih je pa šele 1896 objavila v originalu Marxova hči Eleanor Marx-Aveling (Karl Marx, *Revolution and Counter-Revolution in Germany*, London 1896), še isto leto v nemškem prevodu K. Kautsky (K. Marx, *Revolution und Kontre-Revolution in Deutschland*, Stuttgart 1896), v slovenskem prevodu so pa izšli 1955 (Marx-Engels, *Revolucija in kontrarevolucija v Nemčiji*, Ljubljana 1955). Ko Engels našteva med narodi, ki nimajo bodočnosti, Čehi, Korošci in Dalmatince, je treba pri njegovih »Korošcih« misliti na Slovence, ker je Engels tu pač pod vplivom Linhartovih in Kopitarjevih prizadevanj, da bi se za oznako Slovencev uporabilo ime Karantanci.

ška, ker bi imeli sicer tudi Slovani pravico zahtevati od Nemcev nekaj slovanske pokrajine.¹⁶ Na vse te izjave pa ne smemo gledati izolirano, ampak je treba videti v njih izraz prevladujočega negativnega ali vsaj skeptičnega mnenja evropske javnosti glede možnosti samostojnega nacionalnega razvoja »nehistoričnih« narodov, ki so tedaj tvegali nekaj, kar je bilo za Evropo novo. Drugačno gledanje opazimo pri »historičnih« narodih sredi 19. stoletja le pri poljski emigraciji, kar se tiče njenih nazorov o Čehih in Jugoslovanih, nadalje pri italijanskih mazzinijancih, sicer pa le pri redkih posameznikih, ki so večinoma pod vplivom poljske emigracije. Zanimivo je, da je francoski zgodovinar in publicist Louis Leger (1845—1925), ki je posvetil vse svoje življenje ideji sodelovanja Francozov s Čehi in Jugoslovani v situaciji, ko je Nemčija vzela Franciji Alzacijo in del Lorene in ko je postala Avstro-Ogrska zaveznik Nemčije, pisal v svoji prvi knjigi o Češki leta 1867, tri leta po svojem prvem obisku v Pragi, da Francozi v splošnem poznajo na prostoru med Nemci in Rusi le Poljake in Madžare in da je on sam prej mislil, da je položaj pri Čehih isti kakor pri Baskih in Bretoncih.¹⁷

V tem položaju je bila predvsem stvar »nehistoričnih« narodov samih, da dokažejo svojo sposobnost za življenje. Ves problem je seveda socialen, političen in tudi kulturn. Pomena kulture tu ne gre podcenjevati: »nehistorični« narodi so si morali ustvariti svojo literaturo v ožjem in širšem pomenu besede, poleg tega pa tudi svoje nacionalne znanosti: tu gre za pomembno poglavje v zgodovini kulture in znanosti in zanimivo bi bilo razpravljati npr. o tem, koliko je bilo konstituiranje ved, kakor so npr. slovanska filologija, prazgodovina in etnografija, delo Čehov, Slovakov, Slovencev in Hrvatov in koliko delo Poljakov ali Rusov. Vse to delo pa postane kmalu sestavni del velikega konflikta na družbeno-političnem področju. »Zgodovinski« narodi tudi po ukinitvi fevdalnega sistema izrabljajo premoč, ki jim jo nudi veleposest v njihovih rokah. V novih razmerah pa se morejo opreti na svojo premoč v kapitalu: ker so med agrarnim prebivalstvom v podeželju slabo ali pa prav nič zastopani, poskušajo izgraditi svoje pozicije v na novo se razvijajočih mestih, središčih rudarstva ter industrije, železniškega in pomorskega prometa ter turizma preko asimilacije doseljencev in domačinov, ki so menjali poklic. Politično je zanje po uvedbi parlamentarizma ugodno, da je volilna pravica navadno omejena (imajo jo le tisti, ki plačajo določeno višino davka) in neenaka (volivci in poslanci so razdeljeni na »razrede« ali pa »kurije« večjih in manjših davkoplačevalcev ali pa veleposestnikov, mestnih in podeželskih občin itd.); temu se pa pridružijo seveda sredstva političnega pritiska. V kulturni politiki je za »zgodovinske« narode značilno predvsem, da hočejo obdržati v svojih rokah srednje in višje šolstvo ter višje kulturne ustanove in da hočejo

¹⁶ F. Lassalle, *Der italienische Krieg und die Aufgabe Preussens*, 1859 (nova izdaja v F. Lassalle, *Gesammelte Reden und Schriften*, izd. E. Bernstein, I, Berlin 1919).

¹⁷ E. Birke, *Das Nationalitätenproblem der Donaumonarchie in der Beurteilung der französischen slavophilen Publizistik (1840—1854)*, *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven*. N. F. X., Breslau 1954, str. 254—255.

vplivati s sugestijo svoje višje kulture. Med družbenimi, političnimi in kulturnimi aspekti obstoji tu nerazdružna povezanost. Značilno je, da so bili politični odnosi med Nemci in Italijani na Tirolskem v avstrijski dobi vse prej kakor prijateljski, da pa se je vendar brez posebnih težav uveljavilo načelo, da je bila na nemških gimnazijah italijanščina in na italijanskih nemščina obvezen predmet; tu je šlo pač za političen nacionalen konflikt druge vrste, kjer noben narod ne oporeka drugemu, da ne bi bil njegov jezik kulturnen in svetovni jezik. Isto načelo pa je bilo na gimnazijah na Češkem uveljavljeno le nekaj let, nato pa na nemških gimnazijah odpravljeno, ker so bili Nemci vehementno proti temu, da bi se morali učiti češčine; pripadniki »historičnih« narodov se pač nočejo učiti jezikov »nehistoričnih« narodov, ker vidijo v teh narodih in jezikih nekaj socialno in kulturno inferiornega, medtem ko se izobraženi pripadniki »nehistoričnih« narodov seveda morajo učiti jezikov »historičnih« narodov; pri takem stanju so seveda pri vsaki resnični enakopravnosti jezikov in dvojezičnosti javne uprave favorizirani pripadniki »nezgodovinskih« narodov, ves problem postane eksistenčno vprašanje za uradnike »zgodovinskih« narodov in vse to je politične konflikte okrog enakopravnosti še bolj zaostri.

Dinamika gibanja in razvoja »nehistoričnih« narodov je bila zelo neenaka. Proti tistim, ki so negirali ali dvomili o njihovi življenjski sili, je govoril zelo prepričevalno primer Čehov; vendar je pa celo pri Čehih nacionalni razvoj na Moravskem in v Šleziji zaostajal za razvojem na Češkem in Nemci so mogli prav do konca avstrijske dobe obdržati pri volitvah in štetjih večino v Brnu in nekaterih drugih mestih ter asimilirati del čeških doseljencev. Poljaki nastopajo proti svojim vzhodnim sosedom kot »zgodovinski« narod, ki se mu pa vendar niti v Vzhodni Galiciji ne posreči preprečiti, da bi se večina ukrajinskega prebivalstva ne odločila za ukrajinsko nacionalno orientacijo; kljub temu pa je bila v Vzhodni Galiciji v poljskih rokah ne le veleposest, ampak tudi večina mest, industrijskih in rudarskih krajev, v teh krajih se je poloniziral velik del ukrajinskih doseljencev in domačinov. Drugačen je bil položaj na zahodu, kjer so se mogli Poljaki opreti na obstoj vseh poljskih družbenih razredov in tradicijo poljske države na Poznanjskem, medtem ko so bili Mazuri v Vzhodni Prusiji ter Poljaki v pruski in avstrijski Šleziji že stoletja pod oblastjo nemških držav in nemških višjih družbenih razredov. Še Bismarck je videl nasprotnike le v poljskem plemstvu in duhovščini Poznanjske in mislil, da bi z njihovim zlomom nastalo stanje kakor v drugih pruskih pokrajinah, kjer političnega odpora Poljakov v začetku ni bilo, medtem ko ga jezik kmetov in delavcev sam ni motil; ob koncu življenja je pa priznal, da so postali sovražni tudi kmetje.¹⁸ Vendar so pa še plebisciti po prvi svetovni vojni pokazali, da Mazurov po veliki večini ni zajela poljska nacionalna zavest, medtem ko je dobila v Gornji Šleziji Nemčija — ob približno isti od nemške statistike ugotovljeni poljski etnični večini prebivalstva.

¹⁸ J. Feldman, Bismarck et la question polonaise, *Revue historique* 173, 1934; H. Rothfels, Bismarck und die Nationalitätenfragen des Ostens, *Historische Zeitschrift* 147, 1933.

kakor je bila uradno slovenska večina v Aconi na Koroškem — ob plebiscitu približno isto večino glasov kakor Avstrija na Koroškem, samo da je bilo potem v smislu mirovne pogodbe plebiscitno ozemlje po razmerju glasov razdeljeno med Nemčijo in Poljsko.¹⁹ Na Ogrskem se sklicuje uradna politika na že omenjeno tezo o enem samem političnem narodu in njen končni cilj je madžarizacija vsega nemadžarskega prebivalstva historične Ogrske, vendar se pa teoretiki madžarizacije zavedajo, da tega cilja ne bo mogoče doseči v kratkem času, ker je tvorilo to prebivalstvo vse do leta 1918 vsaj polovico vsega prebivalstva historične Ogrske in bilo sestavljeno večidel iz kmetov, ki po večini kljub temu, da je velik del osnovnih šol zanje madžarski in da se na osnovnih šolah obvezno poučuje madžarščina, niti ne razumejo madžarščine. Zato je značilno, da so Madžari zastopani v veleposesti, kapitalu in uradniškem aparatu neprimerno bolj kakor v celotnem prebivalstvu, da ima madžarizacija v mestih več uspehov kakor v podeželju, posebno značilno pa je, da so žarišča madžarizacije prav srednje šole in da se poskuša na vsak način preprečiti, da bi nemadžarski narodi dobili svoje meščanstvo in inteligenco; ni slučaj, da madžarskih šovinistov ne moti, če slovaški kmetje govorijo med seboj slovaško, da pa občutijo kot provokacijo, če govorijo slovaško med seboj meščansko oblečeni ljudje; teoretiki in praktiki madžarizacije hočejo pač na vsak način preprečiti, da bi nemadžarski narodi dobili svoje meščanstvo in inteligenco, ker se zavedajo, da je to tisti kvas, ki more spremeniti stoletno pasivno vztrajanje kmeta na vsem konservativnem in s tem tudi na svojem jeziku v aktiven nacionalni odpor. Glede tega aktivnega odpora so se pa nemadžarski narodi zelo razlikovali med seboj. Poseben primer so Hrvati na ozemlju zgodovinske Hrvatske južno od Drave, kjer se madžarizacija ni mogla opreti skoraj na nikogar, kjer je obstajala stoletna tradicija avtonomne pokrajine v okviru Ogrske in kjer je nastopilo nacionalno gibanje zelo odločno že v predmarčni dobi in potem že ob začetku revolucije leta 1848, v trenutku, ko je Dunaj še priznaval madžarske aspiracije; le za Hrvatsko je uradna madžarska politika pozneje pristajala in pristala na teritorialno avtonomijo v okviru Ogrske, od te politike najbolj oddaljeni ljudje kakor Kossuth v emigraciji ali Jási leta 1918 pa so samo za Hrvatsko pristajali, da bi se izločila iz historične Ogrske; to seveda ne pomeni, da bi nacionalni boj prenehal, vendar se pa madžarska politika ne more posluževati istih metod kakor na Ogrskem v ožjem smislu besede, ampak hoče Hrvatsko predvsem eksploatirati ekonomsko ter izigrava njeno avtonomijo s pomočjo oportunističnih struj v hrvatski politiki. Drug primer aktivnega odpora so ogrski Srbi, ki se morejo pri tem opirati na primeroma ugodno socialno strukturo in pa na dejstvo, da se od drugih narodov že od prejšnjih dob ločijo po veri, po lastni konfesionalni organizaciji in po zahtevah po teritorialni avtonomiji, ki so izraz tradicije lastne države; že v juniju leta 1848 so začeli z državljansko vojno proti Madžarom kar na svojo roko in bili pozneje še v začetku dobe dualizma vodilni v odporu nemadžarskih narodov. Pri

¹⁹ Za plebiscite po prvi svetovni vojni S. Wambaugh. *Plebiscites since the World War, I—II*, Washington 1955.

ogrskih Romunih je družbena struktura manj ugodna in se morejo manj opirati na konfesionalne momente, vendar pa so najbolj številna manjšina Ogrske in postanejo vodilni v odporu nemadžarskih narodov v kasnejši dualistični dobi. Mnogo težji je položaj Slovakov, kjer se je odpor proti madžarizaciji začel že v predmarčni dobi in moremo že leta 1848 govoriti tudi o političnem nacionalnem gibanju, ki pozneje ni več prenehalo, vendar pa se je moralo to gibanje ves čas do 1918 boriti s problemom, koliko ga podpirajo mase slovaškega ljudstva: Madžari so to seveda vedeli in zato je bil njihov pritisk na Slovake prav posobno hud. Zanimiv je problem Nemcev, ki jih je bilo na ozemlju zgodovinske Ogrske pred 1918 okrog dva milijona; med vsemi temi Nemci so bili v 19. stoletju političen faktor le Sasi v Transilvaniji, ki so bili od glavnine nemškega naroda najbolj oddaljeni, a so se mogli opirati na tradicijo svoje avtonomije še iz srednjega veka; pri vseh ostalih Nemcih je kmet v svoji konservativnosti vztrajal pri svojem jeziku, nemški meščani so se madžarizirali morda hitreje kakor meščani kateregakoli drugega naroda, političnega nemškega gibanja pa ni bilo: zaradi svoje socialne strukture in zaradi pomena nemščine so imeli ogrski Nemci več tiska, knjižnic in kulturnih ustanov kakor drugi nemadžarski narodi, a ta tisk in ustanove so bili nemški po jeziku, po duhu pa ogrski. Šele okrog leta 1905 opazamo prve začetke političnega nacionalnega gibanja pri ogrskih Nemcih, v glavnem pa se je to gibanje razvilo šele po letu 1918, še pozneje pa je prišlo pod vpliv nacizma, kar je postalo usodno za nekatere nemške manjšine. Iste značilnosti kakor za ogrske Nemce v 19. stoletju v splošnem veljajo tudi za Nemce v Burgenlandu (na Gradiščanskem), čeprav žive ti na skrajnem zahodu historične Ogrske v teritorialnem kontaktu s sosednjimi Nemci v Spodnji Avstriji in na Štajerskem, tako da pri njih do 1918 ni omembe vrednega nacionalnega političnega ali kulturnega gibanja ali organizacij in položaja pri njih ni mogoče primerjati npr. s položajem pri Slovencih, tudi ne pri Slovencih na Koroškem: senžermenska pogodba leta 1919 je nato to ozemlje odstopila Avstriji brez plebiscita, na podlagi čistega etničnega principa; naknadno so pa nato Madžari dosegli plebiscit v majhnem sektorju odstopljenega ozemlja in ta plebiscit v Šopronju, izveden 14. do 16. decembra 1921 na ozemlju, kjer je madžarska statistika 1910 ugotovila 56 % nemškega prebivalstva, je dal 65 % glasov za Madžarsko. Danes je zavest prebivalstva v Burgenlandu seveda drugačna, vendar pa ti zgodovinski podatki dokazujejo, da tudi pri Nemcih močna nacionalna zavest ni nekaj prirojenega, ampak je prav tako kakor drugod rezultat zgodovinskega družbenega razvoja.

Kljub veliki raznolikosti in kljub temu da ostaja konflikt med obema koncepcijama v zavesti prebivalstva ponekod zelo dolgo časa neodločen, pa smemo trditi, da se je veliki boj med koncepcijami »zgodovinskih« in koncepcijami »nezgodovinskih« narodov končal v splošnem z zmago stališča »nezgodovinskih« narodov. Od tega pravila obstoji tudi danes nekaj izjem in to tudi na področju Srednje in Vzhodne Evrope, vendar pa te izjeme v primerjavi s celotno sliko niso toliko pomembne, da bi smeli zaradi njih zanikati veljavnost pravila v ogromni večini primerov. Zmaga principa, ki ga zastopajo »nehistorični« narodi,

je bila nekaj novega v zgodovini. V diskusiji na historičnem kongresu v Stockholmu leta 1960 je A. N. Poliak iz Tel-Aviva definiral ta princip tako, da narodnost sloni na govornem jeziku in da ima vsak kmetski dialekt pravico, da se razvije v knjižni jezik in potem v državni jezik nove države.²⁰ K tej definiciji bi bilo pripomniti, da seveda tudi pri »nezgodovinskih« narodih književni in državni jezik ni identičen z vsakim kmetским dialektom: pač pa je res, da so vsi ti dialekti književnemu jeziku sorodni in da postane potem književni jezik kriterij, po katerem se formira politična nacionalna zavest. Pritrditi pa je Poliak, ko trdi, da ta nova koncepcija ni važna samo za ozemlje nekdanje habsburške monarhije, kjer je nastala, ampak je dobila svetovnozgodovinski pomen s tem, da je zmagala v Vzhodni Evropi po prvi svetovni vojni, da je oblikovala politično karto Sovjetske zveze vključno z njenimi azijskimi pokrajinami,²¹ danes pa oblikuje politično karto avtonomnih pokrajin Kitajske in »jezikovnih« držav Indije.

(Konec prihodnjič)

²⁰ XIe Congrès international des sciences historiques, Stockholm 21—28 août 1960, Actes du Congrès, Göteborg-Stockholm-Uppsala (1962), str. 246—247.

²¹ Lenin je šel pri reševanju tega vprašanja po novi, originalni poti!

SLOVENSKI POLITIČNI PREROD 19. STOLETJA V OKVIRU EVROPSKE NACIONALNE PROBLEMATIKE

Fran Zwitter

(Konec)

III

Slovenski narodni prerod more biti v tej študiji obravnavan le kot problem politične zgodovine in tudi to le s stališča nekaterih osnovnih vprašanj. Jasno je seveda, da se je treba pri takem obravnavanju omejiti le na nekatere aspekte in jih študirati izolirano, medtem ko je v resnici slovenski narodni prerod nedeljiva celota. Da gre pri tem za proces družbenega razvoja, bo jasno vsakomur že na podlagi razmišljanja o tem, ali si je mogoče slovenski narodni prerod sploh zamisliti brez formiranja slovenskega meščanstva in meščanske inteligence; tega doslej malo študirane vprašanja pa se bo mogoče tudi v tej študiji le mimogrede bežno dotakniti. Z omejevanjem na nekatera vprašanja politične zgodovine pa seveda tudi ne mislim negirati velikega pomena, ki ga je imelo za slovenski narodni prerod kulturno ustvarjanje. Pomen, ki ga je imelo v tem oziru slovstvo, je bil pri Slovencih že vedno priznan in poudarjen. Manj znano je, kaj je v tem oziru pomenilo znanstveno ustvarjanje na področjih, ki so bila za narodni prerod posebno pomembna; če je bil pri konstituiranju slovanskih nacionalnih ved tedaj delež avstrijskih Slovanov sorazmerno večji kakor pa delež drugih Slovanov, pa je bil tudi v njihovem okviru delež Slovencev nesorazmerno velik.²² Bilo pa bi napačno, če bi hoteli kulturni narodni prerod omejevati le na vrhunsko kulturno ustvarjanje; upoštevati je treba tudi poljudno književnost, poljudno gledališče in glasbo, časnikarstvo in časnikarski jezik, strokovno in uradno literaturo in terminologijo, šolske učbenike in drugo. Starejše generacije slovenskih literarnih zgodovinarjev so se tega zavedale in so zato težile za tem, da bi podale celotno slovensko kulturno zgodovino tega razdobja. Danes se mlajši literarni zgodovinarji zanimajo le še bolj za vse tisto, kar je zanimivo z estetskega stališča: na drugi strani je razveseljivo, kako nam strokovnjaki nekaterih strok prikazujejo npr. uveljavljanje nacionalnega momenta v glasbi ali pa nastanek slovenske literature in terminologije v naravoslovnih strokah: vsa slika pa seveda ni brez vrzeli in do celotnega pregleda bomo mogli priti odslej le še na podlagi širokega sodelovanja. — Jasno pa je, da je bil slovenski narodni

²² Prim. sintetično sodbo o razvoju slovanske filologije, ki jo formulira I. V. Jagić. Istorija slavjanskoj filologii, Sanktpeterburg 1910, str. 691; prvo, gramatično epoho predstavlja Dobrovský s svojimi *Institutiones*, ki mu stojita ob strani Kopitar in Rus Vostokov; drugo epoho označujejo Safarik s svojimi »Starožitnostmi« in nekaj ruskih slavistov, ki so razširili svoj program na slovansko arheologijo, etnografijo in tudi literarno zgodovino; tretjo epoho začinja Miklošič s svojo primerjalno gramatiko slovanskih jezikov.

prerod le v svojih prvih fazah — vsaj po zavesti svojih predstavnikov in po vsebini njihovega dela — le kulturno gibanje; pozneje postane nujno tudi politično gibanje. Vsega tega ne bi bilo potrebno poudarjati, če bi se pri Slovencih ne pojavljala vedno znova v različnih variantah aprioristična naziranja, ki vidijo bistvo narodnosti le v kulturi: za zgodovinarje je bilo to vprašanje vedno jasno.²³ V predmarčni dobi je imelo slovensko narodno gibanje skoraj izključno značaj gibanja, ki se zanima za jezik in literaturo ne samo zato, ker mnogi njegovi predstavniki niso mislili na drugačne možnosti, ampak tudi zato, ker ga je bila le pod tem pogojem pripravljena tolerirati državna oblast: včasih pa je državna oblast ovirala ali onemogočila tudi čisto kulturna prizadevanja, ker je sumila, da se za njimi skriva »panslavizem«, kar dokazujeta dolga predzgodovina dovoljena za izdajanje *Novic* in dejstvo, da so celo Slomško odklonili dovoljenje za ustanovitev društva za izdajanje ljudskih knjig, predhodnika poznejše Mohorjeve družbe, ker so sumili, da tiči za tem »panslavizem«.²⁴

Podoben je bil položaj tudi v dobi Bachovega absolutizma in zato je razumljivo, da je Matija Majar, ki se je prej intenzivno udeleževal v politiki, pisal leta 1851 Muršcu, da je mogoče zdaj v politiki samo opazovati, delati pa je treba literarno, ker je to zdaj naša politika.²⁵ V času, ko je nacionalno gibanje prehajalo iz literature v politiko, je tudi pri Slovencih značilno, da ga hočejo konservativci še dalje omejevati na literaturo in kulturo, medtem ko liberalci poudarjajo politično stran narodnosti, kar bo razvidno iz kasnejših izvajanj: kot relikv diskusij v tej dobi je treba pač razumeti na eni strani Bleiweisovo izjavo za literarni panslavizem, a proti političnemu panslavizmu leta 1861, na drugi strani pa Tomšičev protest 1869 in Jurčičev protest 1870 proti temu, da bi bila vseslovenska vzajemnost samo v filologiji in jugoslovanstvo jezikovno, ne pa politično vprašanje.²⁶ Kdor bi hotel slovensko narodno gibanje po letu 1848 v celoti (ne posebnega položaja v nekaterih pokrajinah, o čemer bom še govoril) označevati kot v bistvu kulturno gibanje, bi ga s tem enačil s položajem pri nekaterih narodih in etničnih skupinah, kjer se tudi po meščanskih revolucijah nacionalno gibanje izraža le v književnosti za ljudstvo ali kvečjemu v slovstvu in kulturnem življenju,

²³ Ob Prijateljevem programatičnem uvodu v njegovo zgodovino (I. Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848—1895, I, Lj. 1955, str. 7—10) se bodo vsi zgodovinarji strinjali vsaj v tem, da je bila prva doba slovenskega narodnega preroda od Pohlinove Gramatike 1768 do leta 1848 in da je bil to jezikovni in literarni prerod, medtem ko se začne z letom 1848 doba drugega, predvsem političnega preroda.

²⁴ Prim. I. Prijatelj, Ustanovitev Bleiweisovih »Novic«, Veda III, Gorica 1915; St. Mihelič, Kmetijska družba in ustanovitev »Novic«, Slavistična revija I, Lj. 1948; I. Prijatelj, Predzgodovina ustanovitve »Slovenske Matice«, Razprave Društva za hum. vede I, Lj. 1925; J. Mal, Slomškovo Društvo za izdajanje ljudskih knjig, Časopis za zgodovino in narodopisje XXXII, Maribor 1957.

²⁵ Na to (objavljeno) pismo opozarja I. Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina..., I, str. 150—151.

²⁶ I. Prijatelj, o. d., II, str. 52; III, str. 181—182, 186—187.

medtem ko ne more organizirati političnega boja za svoje nacionalne cilje: taki primeri so bili, a Slovenci kot celota so to stopnjo tedaj že prekoračili in zato take oznake pomen njihovega nacionalnega gibanja v tej dobi v bistvu degradirajo.

Pojma »zgodovinski« in »nezgodovinski« narodi sta seveda sociološki kategoriji, ki jima realnost zgodovinskega življenja ustreza pri različnih narodih v zelo različni meri. Za razmerje med Slovenci in drugimi narodi na njihovem etničnem ozemlju v začetku našega narodnega preroda pa oznaka, da gre za razmerje med »nezgodovinskim« in »zgodovinskimi« narodi, zelo ustreza. Slovenci so na tem ozemlju ogromna večina prebivalstva, ki pa je zapostavljena po vsem družbenem razvoju, in zato je razumljivo, da obstoji do začetka kulturnega preroda tudi slovenska literatura le iz nekaj del, namenjenih preprostemu ljudstvu. Nemce predstavlja na veliki večini tega ozemlja skoraj izključno številčno šibka plast višjih socialnih razredov (skoraj vse plemstvo, višje meščanstvo, novo uradništvo in pripadniki inteligenčnih poklicev), ki pa etnično asimilira tudi tiste, ki se dvignejo v socialni hierarhiji: ta plast, favorizirana po vsem družbenem razvoju, se čuti seveda socialno in kulturno superiorno. Tudi dejstvo, da je velika večina slovenskega ozemlja pripadala tistemu delu Avstrije, ki se je do leta 1806 prišteval rimsko-nemškemu cesarstvu in med leti 1815 in 1866 Nemški zvezi, za politično mišljenje tedanje dobe ni bilo brez pomena, čeprav je bila ta pripadnost samo formalna in je bilo središče države seveda Dunaj, ne pa Frankfurt. Pri odnosu Slovencev do Italijanov pride tu v poštev dejstvo, da so Italijani večina prebivalstva v mestih Gorici, Trstu in v istrskih obrežnih mestih, medtem ko je njihova agrarna okolica slovenska, in deloma še tudi tradicija nekdanje beneške oblasti v delu slovenske Istre, posebno pa pri beneških Slovencih; večjih dimenzij pa te vrste socialni odnos do Italijanov pri Slovencih (v nasprotju npr. z istrskimi Hrvati) ni imel: tako npr. med Slovenci na Goriškem razen v mestu Gorici niti Italijani niti Nemci ne igrajo nikake večje vloge niti kot prebivalci trgov niti kot fevdalci in to verjetno pojasnjuje, zakaj je prav pri goriških Slovencih slovenska politična orientacija tako zgodaj zmagala. Tretji primer te vrste je slovensko Prekmurje, kjer je Madžarov številčno zelo malo, tvorijo pa višje socialne razrede in se sklicujejo na zgodovinsko pripadnost Prekmurja Ogrski.

V kritičnem razdobju meščanske revolucije pa postanejo vsa ta razmerja tudi politično aktualna in s tem se pojavijo tudi na Slovenskem in za Slovence teze »zgodovinskih« narodov. Splošno razširjeno mnenje, da so Nemci videli v predmarčni dobi v slovenskem narodnem gibanju le čisto kulturno gibanje, ki jim ni nevarno in mu niso nasprotovali, in da se je doba nacionalne polemike in boja začela z marčno revolucijo leta 1848, ni popolnoma točno. V resnici se je ta polemika začela — podobno kakor pri drugih avstrijskih narodih — nekaj let pred revolucijo v publikacijah, ki so izhajale izven Avstrije, in sicer s članki Schreinerja in Hlubeka v *Augsburger Allgemeine Zeitung*, ki so izzvali odgovore D. Trstenjaka v *Jahrbücher für slavische Literatur, Kunst und Wissenschaft*, pa tudi polemiko v *Branislavu*, ki so ga izdajali nekateri hrvatski pristaši ilirskega gibanja v Beogradu; sem spada tudi brošura

znanega nemškoavstrijskega publicista Schuselke, ki je izšla tik pred marčno revolucijo v Hamburgu.²⁷ Ko pa se potem po marčni revoluciji začne slovenska politična akcija, je to izzvalo mnogo polemik med Nemci; v Ljubljani sami spada sem npr. del Cottovo zavzemanje za kozmopolitizem proti izoblikovanju narodnosti, zavzemanje dr. Henrika Coste za kranjstvo in nemštvo proti slovenstvu, članek »nekega Slovence«, ki spada k Nemški zvezi in je dolgo živel v Franciji«, kjer se opozarja na primer Francije in svetuje Slovence, naj slede primeru Alzačanov, ki se čutijo Francoze kljub svojemu nemškemu jeziku, in Rechfeldovo zavzemanje za kranjstvo proti slovenstvu, za plemenitost kozmopolitizma in za nemščino kot jezik avstrijske države in višje kulture.²⁸ V primeri s temi stališči, ki so absolutno proti temu, da bi se Slovenci konstituirali kot narod na podlagi jezika brez ozira na dotedanjo politično pripadnost, so bolj zmerna celo stališča Antona Auersperga (Anastasio Grün) in drugih, ki bi hoteli pridobiti Slovence za Frankfurt z obljubami, da jim bo Nemčija zagotovila pravice za njihov jezik. V šestdesetih letih se ta nemška polemika nadaljuje celo na Kranjskem; sicer ne more tajiti, da materinski jezik ogromne večine prebivalstva ni nemški, zato pa se sklicuje na stoletno nemško gospostvo in na nemško plemstvo ter trdi, da je kultura dežele nemška; zatrjuje se, da je nova knjižna slovenščina nerazumljiva za preprosto ljudstvo (celo za Kranjsko!); v najboljšem primeru se pristaja na to, da naj bo slovenščina jezik ljudskošolskega pouka za podeželsko ljudstvo in popularne književnosti za kmete, absolutno pa vztraja na tem, da mora biti nemščina jezik srednjega in višjega pouka, višje kulture in javne uprave, pri čemer prihaja seveda v poštev tudi odpor birokracije proti knjižni slovenščini, ki bi se je morala šele učiti; tem tendencam, ki se opirajo na stare avstrijske tradicije, se pridružujejo še specifične nemško-liberalne teze (fiziognomije tega liberalizma se bo treba še dotakniti), da je svoboda nad narodnostjo in da more Slovence prinesiti napredek in svobodo le nemška kultura, sicer bodo zapadli nazadnjaštvu (Dežman); v dobi do 1866, ko je skoraj ves slovenski del Avstrije pripadal formalno še Nemški zvezi, igra podobno kakor že leta 1848 neko vlogo tudi argument, da slovenske dežele zapirajo Nemčiji pot do Trsta in Sredozemlja in da se jim zato Nemčija ne more odreči.²⁹ Jasno je, da postavljata podobne teze še bolj

²⁷ Za Schreinerja, Hlubeka in Trstenjaka J. A. Glonar, Davorin Trstenjak (1817—1890), Slovan XV, Lj. 1917 (Trstenjak odgovarja, da je slovensko gibanje kulturno in ne politično, kar pa z ozirom na Trstenjakov nastop takoj v začetku marčne revolucije pač ni mišljeno iskreno); za Branislav V. Bogdanov, Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49 (Djela JAZU, knj. 59), Zagreb 1949, str. 94—96; za Schuselko J. Apih, Slovenci in 1848. leto, Lj. 1888, str. 21.

²⁸ Prim. Laibacher Zeitung 8. IV. 1848 in 20. IV. 1848 (članek Veritas odium parit); Odkritoserčni Krajnc, Krajnc Krajncam, Lj. 1848 (avtor dr. H. Costa po J. Malu, Zgodovina slovenskega naroda, najnovejša doba, str. 662); Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain 1848, str. 51, in 1849, str. 17—50 in 51—52; za cefoto J. Apih, o. d., str. 29, 71 in drugod.

²⁹ Za nemške teze na Kranjskem v šestdesetih letih I. Prijatelj, o. d., II, str. 52 sl.

intenzivno in dalj časa nemška publicistika in nemška politika na Štajerskem in Koroškem. Pri Italijanih se more že omenjena podobna teza o Slovencih kot kmetskem ljudstvu brez kulture, ki se mora v okviru »naravnih meja Italije« italijanizirati, v praksi uveljavljati le v prizadevanju za asimilacijo Slovencev v Trstu, Gorici in istrskih mestih in v tem, da se beneškim Slovencem odreka pripadnost slovenskemu narodu, medtem ko sicer pri kompaktnem zavednem slovenskem prebivalstvu ni nikakih oporišč za izvajanje take politike na terenu. Zato pride pa za Prekmurje zelo v poštev že omenjena madžarska teza o enem samem političnem narodu Ogrske, ki se mora končno madžarizirati, razen tega pa še zatrjevanje, da Prekmurci ne pripadajo slovenskemu narodu, ki se sklicuje na obstoj književnosti v prekmurskem narečju. Pri vsem tem je potrebno seveda upoštevati, da obstoje pri »zgodovinskih« narodih, ki prihajajo v stik v Slovenci, različne politične smeri: pri avstrijskih Nemcih so poleg liberalcev in konservativcev, ki so za Avstrijo, tudi smeri, ki vidijo svoj končni cilj v Nemčiji, pri Italijanih poleg iredentistov tudi smeri, ki hočejo ohranitev Avstrije, pri Madžarih poleg pristašev dualizma tudi kossuthovci, ki vidijo svoj končni cilj v popolnoma neodvisni Ogrski. Pri razlikah teh in drugih vrst je seveda mogoče, da so bila različna tudi stališča do Slovencev, vendar pa je potrebno ta različna stališča konkretno dokazati: slovenske težnje je namreč mogoče odklanjati tudi s stališča absolutistične ali liberalne Avstrije z nadvlado Nemcev in nemščine in ne samo pod perspektivo bodoče priključitve njihovih dežel Veliki Nemčiji; med Italijani slovenskih zahtev niso odklanjali samo iredentisti, ampak tudi tisti, ki so npr. v Trstu iz ekonomskih razlogov bili za to, da Trst ostane v Avstriji; med Madžari pa v tem oziru pač ni bilo nikakih razlik med političnimi strujami. Tu ni mogoče podrobneje razpravljati o tem vprašanju in tudi ne o vprašanju, kdaj in koliko so bila pri »zgodovinskih« narodih ta negativna stališča iz časov začetkov slovenskega političnega gibanja pod vtisom dejstev pozneje opuščena; omenim naj samo, da je njihov vpliv zelo močan še v 20. stoletju in deloma celo do današnjih dni. Še za zadnja desetletja Avstro-Ogrske je značilno ne samo, da so Slovenci dosegli v nacionalnem oziru mnogo manj kakor npr. Čehi, ampak tudi, da so bile nemške meščanske stranke do njihovih zahtev prav posebej nepopustljive, kakor dokazuje npr. njihov binkoštni program leta 1899, medtem ko v Nemčiji knjiga predsednika ekstremnega, a vplivnega *Alldeutscher Verbanda* Ernsta Hasseja leta 1905 ob projektu reorganizacije habsburške monarhije na podlagi nemške dominacije dovoljuje večini drugih jezikov določeno veljavo na njihovem etničnem ozemlju, medtem ko slovenščine (razen morda na Primorskem) sploh ne priznava.³⁰ Po prvi svetovni vojni fašizem seveda obstoja slovenskega in hrvaškega naroda v Italiji ni priznaval, nacisti pa so si o Sloveniji skonstruirali svojevrstno tezo o »deutsche Oberschicht« (nekaj fevdalcev in kapitalistov), »windische, deutschfreundliche Unterschicht« in »slowenische Intelligenzschicht«, kar je vedlo potem v dobi okupacije do izselitve »slowenische Intelligenzschicht« z namenom, da se potem germanizira »windische, deutschfreund-

³⁰ Nacionalni problemi ... str. 171, 185, 195—196 in tam navedena literatura.

liche Unterschicht«. ³¹ Nacistični režim Gorenjske in Slovenske Štajerske ni niti enostavno anektiral na isti način kakor pokrajine, ki jih ima za nemške (Avstrija, Sudeti itd.), niti ni v njih organiziral istega sistema kakor v podložnih pokrajinah z drugorodnim prebivalstvom (npr. v češkomoravskem protektoratu), ampak je v njih organiziral podobno kakor v Luksemburgu in Alzaciji-Loreni poseben režim civilne uprave s perspektivo, da bodo postale »zrele« za formalno popolno aneksijo, do česar pa za Gorenjsko in Slovensko Štajersko (vsaj deloma brez dvoma zaradi razvoja partizanstva) ni prišlo. ³²

Ob takem objektivnem socialnem položaju in ob takih nazorih »zgodovinskih« narodov nastaja vprašanje, kdaj je pri »nezgodovinskem« narodu Slovencev v politiki zmagala nacionalna zavest, kdaj se je narodnost, ki se izraža v skupnosti jezika, začela manifestirati v politiki s tem, da začno Slovenci svojo politiko usmerjati na podlagi nacionalne zavesti. Pri tem prihaja v poštev katerikoli politični tabor in katerikoli program, ki moremo zanj reči, da je slovensko nacionalen; kakor pri drugih narodih nekdanje habsburške monarhije tudi pri Slovencih tu ne more biti odločilno vprašanje, ali si zamišljajo uresničenje svojih nacionalnih ciljev v okviru države ali izven nje; tak program more biti tudi Zedinjena Slovenija ali jugoslovanska enota v okviru Avstrije, more biti celo samo boj za jezikovne pravice pod geslom enakopravnosti narodov, če se seveda v boju za tak nacionalni program formira slovenski politični tabor; razlike v programih in političnih ciljih so važne, toda to je že vprašanje nadaljnjega razvoja in tudi notrajnih cepitev v okviru že obstoječega političnega tabora. Odgovora na vprašanje o zmagi politične narodne zavesti pri Slovencih pa seveda ne moremo dati na podlagi analize političnih nazorov posameznikov, četudi so ti zelo pomembni, ampak samo na podlagi slike usmerjenosti večjih kolektivov. Med sredstvi, ki nam jih tu nudi politična zgodovina in posebno ustavne uredbe te dobe, pride za naš cilj še najbolj v poštev analiza rezultatov posameznih volitev. Seveda nas pa tudi ta metoda privede do rezultatov samo, če upoštevamo tedanji volilni sistem in druge značilnosti tedanjih volitev. ³³

Pri volitvah v dobi revolucije 1848—1849 v frankfurtski parlament in v dunajski parlament (volitve v deželne zборе v tej dobi so potekale

³¹ Na to tezo sem opozoril v študiji *Narodnost in politika pri Slovencih*, *Zgodovinski časopis* I, 1947, str. 59, napisani v partizanih leta 1944; našel sem jo pred vojno v več nacističnih publikacijah, izrečno pa je formulirana v knjigi Doris Kraft, *Das untersteirische Drauland*, München 1955, str. 129 in drugod.

³² M. Mikuž, *Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu*, *Zgodovinski časopis* VI/VII, 1955.

³³ O volitvah in deloma tudi o voljlnem sistemu govore vsa dela, ki obravnavajo politično zgodovino te dobe; sistematično se pa prav z volitvami bavi V. Melik v publiciranih razpravah *Volitve v Trstu 1907—1915*, *Zgodovinski časopis* I, 1947, *Frankfurtske volitve 1848 na Slovenskem*, prav tam II/III, 1948 do 1949, *O nekaterih vprašanjih slovenske politike v začetku šestdesetih let XIX. stoletja*, *Jugoslovanski istorijski časopis* 1964, 1, str. 57—53, posebno pa v svoji netiskani disertaciji *Volilni sistem na Slovenskem 1861—1918*, Ljubljana (1958).

po takem sistemu, da za naše vprašanje ne pridejo v poštev) zvane sicer določbe o volilni pravici zelo demokratično, v praksi pa se je volilna pravica odrekala tistim, ki so bili osebni služabniki ali pa živeli od dnevne ali tedenske mezde, tako da se je s tem število volivcev skrčilo tudi na polovico tistih, ki bi imeli volilno pravico, če bi veljalo načelo splošne volilne pravice za moško prebivalstvo; posebno važno pa je, da so bile volitve javne in ustne, razen tega pa tudi indirektno, tj. volivci so volili volilne može in šele ti potem poslance. Za volilni sistem, ki nastane po koncu dobe Bachovega absolutizma, pa so za dolgo časa značilne določbe o volitvah v deželne zbornice, ki jih označuje na eni strani omejena volilna pravica, na drugi strani pa sistem tako imenovanih kurij. Kot primer, ki je pa zelo tipičen tudi za položaj v drugih deželah, naj omenim sestavo kranjskega deželnega zbora v letih 1861—1908. Med 37 poslanci je en virilist (ljubljski škof, ki seveda sploh ni voljen), 10 poslancev volijo veleposestniki, dva člani Trgovske in obrtne zbornice, 8 volivci mest in trgov, 16 volivci podeželskih občin. Pri tem je v veleposestniški kuriji največ 126 volilnih upravičencev, ki pa volijo kot celota z absolutno večino vseh 10 poslancev; le na Goriškem se od 1866 dele veleposestniki v dve volilni telesi, eno za slovenski in drugo za italijanski del dežele. Razmerje med prebivalstvom mest in trgov in prebivalstvom podeželskih občin je tedaj na Kranjskem 1 : 9, vendar pa volijo mesta in trgi polovico toliko poslancev kakor podeželske občine. Volilna pravica je tako v mestni kakor v podeželski kuriji omejena po cenzusu višine plačevanja davkov oziroma stopnje izobrazbe; po ugotovitvah V. Melika je bilo leta 1861 na Kranjskem v mestni kuriji 2370, v podeželski kuriji pa 55.573 volilnih upravičencev, oboji skupaj pa so 8,4 % prebivalstva dežele. Volitve so povsod javne in ustne, medtem ko so direktne v vseh kurijah, razen podeželskih občin, kjer potekajo indirektno, preko volilnih mož. Tak deželni zbor seveda ni izraz politične volje večine prebivalstva; vendar pa moremo volitve vanj v določeni meri uporabiti kot sredstvo za ugotovitev političnih usmerjenosti določenih socialnih plasti na določenem ozemlju. V dunajski državni zbor volijo poslance do leta 1875 deželni zbori iz svoje srede, pri čemer je določeno, koliko poslancev morajo voliti iz vsake svoje kurije; od leta 1875 se volijo poslanci v državni zbor direktno, vendar pa so te volitve s svojimi kurijami volivcev, razdelitvijo mandatov in omejeno in deloma indirektno volilno pravico čista analogija volitvam v deželne zbornice. Ves ta sistem se desetletja v bistvu ni spremenil; še najvažnejša sprememba je bila v tem, da postanejo volitve tajne in pismene najprej od 1875 pri volitvah v državni zbor, razen v podeželskih občinah, pozneje za kranjski deželni zbor, v splošnem pa šele ob uvajanju splošne kurije in odpravljanju indirektno volilne pravice. Pod pritiskom delavskega gibanja in drugih demokratičnih sil, ki so zahtevale splošno volilno pravico, je bilo končno potrebno nekaj popustiti in tako je prišlo do reforme državnega zbora leta 1896, ki je ohranila vse kurije z njihovimi poslanci, dodala pa še »peto kurijo« na podlagi splošne volilne pravice in ji dodelila približno petino tistih poslancev, ki so jih imele ostale kurije; ta »splošna kurija« se nato po letu 1902 uvede tudi v vseh deželnih zborih; ob teh reformah se večinoma odpravijo tudi javne in indirektno volitve, tako da postanejo končno vse

volitve tajne in direktne. Končno je veliko gibanje za splošno in enako volilno pravico doseglo, da je bila leta 1905 sklenjena in leta 1907 izvedena ukinitve vseh kurij pri volitvah v državni zbor, kamor se zdaj voli le še na podlagi splošne moške volilne pravice; v deželnih zborih pa so se kurije ohranile do propada Avstro-Ogrske. Po uvedbi splošne volilne pravice je volilnih upravičencev — spričo dejstva, da volilne pravice nimajo mladoletniki in žene, in še nekaterih drugih izjem — okrog 20 %, največ do 25 % celotnega prebivalstva; pri sistemu omejene volilne pravice je bilo celotno število vseh volilnih upravičencev različno in se giblje nekako med ekstremoma 4 % in 12 % celotnega prebivalstva. — Že iz podatkov o javnem glasovanju je mogoče sklepati, da se je mogel izvajati pritisk na volivce. Oblasti so poskušale vplivati na volivce in izvajati nanje celo pritisk tudi v dobi revolucije 1848—1849, kljub vsem deklaracijam o novi svobodi. Še bolj velja to za dobo po 1861 spričo dejstva, da novi zakon o tisku leta 1862 ni dajal tisku skoraj nikake svobode, zakonitih določb o svobodi združevanja in zborovanj pa sploh ni bilo, tako da v tem času niti ne obstoje prava politična društva in se morajo politične akcije skrivati v okvir čitalnic in drugih društev. Šele v zvezi z ustavo leta 1867 pride do določb o svobodi združevanja in zborovanj, seveda le v mejah zakona, in šele odtlej se začno ustanavljati prava politična društva in organizacije. Seveda pa se je tudi odslej izvajal na volivce pritisk, prišlo pa je tudi do nekorektnosti in goljufij; pritisk je bil mogoč tudi ob tajni volilni pravici zlasti tam, kjer so se glasovnice pošiljale volivcem pred volitvami na dom. — Ob začetkih volitev in ustavnega življenja pa je potrebno upoštevati še drug važen moment. V tem času pri nas kakor drugod že obstoje listi in društva, ki imajo čisto določen politični program, ne more biti pa še govora o obstoju političnih organizacij, ki bi vse skupaj vodile vse postavljanje kandidatur in volilni boj; mnogi kandidati se kandidirajo sami ali jih pa kandidirajo njihovi prijatelji bolj zaradi osebnih zvez; isti volivci pri zaporednih volitvah ali pa celo pri istih volitvah, če je treba voliti dva poslanca ali pa poslanca in namestnika, volijo kandidate, ki zastopajo politično čisto nasprotujoča si stališča; celo poslanci v parlamentu in deželnih zborih še ne pripadajo klubom, ki bi zavzemali v vseh vprašanjih enotna stališča, ampak se često v debatah ob različnih vprašanjih opredeljujejo različno. Ob taki situaciji, ki ni značilna samo za nas, ampak obstoji tudi drugod, tudi zgodovinar ne more ugotoviti točno rezultatov takih volitev, ampak jih more le približno označiti in oceniti; celo politično orientacijo nekaterih poslancev more oceniti le približno, na podlagi njihovih govorov in glasovanj.

V letu revolucije 1848—1849 pri Slovencih že obstoji nacionalno politično gibanje s svojimi listi, društvi, programi in poslanci. Težko pa je odgovoriti na vprašanje, kakšen del Slovencev je zajelo, koliko je imelo nasprotnikov in koliko je bilo sploh stališče do njega že opredeljeno. Nekaj merilo bi bilo v dejstvu, da je izdal del Slovencev (samo del!) parolo bojkota volitev v nemški parlament v Frankfurt, čeprav je seveda res, da so bili za nerazpokošenje do teh volitev tudi drugi in ne le nacionalni motivi; rezultat je bil, da sta odklonila izvolitev poslancev dva okraja (Kranj in Ptuj), v dveh okrajih so volitve potekle tako, da iz-

voljena kandidata nista sprejela izvolitve, ponekod je volila majhna manjšina: večji uspeh je dosegla protifrankfurtska agitacija pri nadomestnih volitvah v februarju 1849, ko že večina okrajev ni izvolila poslancev ali pa ti niso hoteli sprejeti mandata.³⁴

Drugo merilo bi bile volitve v dunajski parlament leta 1848, kjer pa je tudi potrebno upoštevati, da še ni organiziranih strank in da pri postavljanju kandidatur in izvolitvi poslancev odločajo zelo različni motivi; rezultat bi bilo mogoče oceniti tako, da je med izvoljenimi poslanci slaba polovica izrazitih Slovencev, drugi pa so večinoma v nacionalnem oziru indiferentne osebnosti. Pri prihodnji etapi, ki se začne leta 1861 in ko v začetku tudi še ni organiziranih političnih strank, nas morajo zanimati predvsem deželni zbori in njihove kurije. Zanimajo nas seveda kurije podeželskih občin, mest in trgov in tudi še trgove in obrtne zbornice, medtem ko nas ne more presenetiti, da Slovenci ne pomenijo skoraj nič v veleposestniški kuriji, ker je bilo veleposestvo pač v nemških rokah; zanimivo je, da imajo Slovenci svoje poslance v veleposestniški kuriji le v slovenskem delu Goriške in to stalno od leta 1867 dalje, medtem ko je bila drugod, tudi na Kranjskem, veleposestniška kurija do svojega konca trdno v nemških rokah. Rezultate volitev v podeželski in mestni kuriji leta 1861 pa moremo tudi le približno oceniti na podlagi kasnejšega nastopanja izvoljenih poslancev in ta cenitev nikakor ne govori za kako zmago slovenske nacionalne orientacije. Na Kranjskem se ceni število slovenskih poslancev na 13—15, tako da so bili tudi v kranjskem deželnem zboru manjšina; boljši je bil položaj na Goriškem, kjer moremo šteti k Slovincem vseh šest poslancev slovenskih podeželskih občin, enega poslanca veleposestva in morda še poslanca slovenskih trgov; drugačen je bil položaj na Slovenskem Štajerskem, kjer ni bil leta 1861 niti v podeželskih niti v mestnih volilnih okrajih izvoljen niti en izraziti Slovenec in je šele 1863 konservativni Nemeč Herman s svojim govorom v deželnem zboru prestopil v slovenski tabor, leta 1865 pa bil pri nadomestnih volitvah izbran dr. Razlag; v koroškem deželnem zboru je bil le za kratko dobo 1862—1863 kot edini Slovenec poslanec Andrej Einspieler. Drugačen je bil rezultat deželnozbornih volitev januarja in februarja 1867, ko moremo že govoriti o volilnem boju med organiziranimi političnimi tabori; tedaj so si Slovenci priborili na Kranjskem vseh 16 mandatov podeželskih občin, 7 od 8 mandatov mest in trgov in dva mandata Trgove in obrtne zbornice; na Štajerskem so si priborili vseh osem mandatov podeželskih volilnih okrajev, ki so imeli slovensko večino prebivalstva; na Goriškem so ohranili vseh šest mandatov slovenskih podeželskih občin, pridobili pa mandat slovenskih trgov in tri mandate na novo ustanovljenega volilnega okraja slovenskega dela veleposestniške kurije; v Trstu, kjer je občinski svet obenem deželni zbor, je tedaj že trdno v slovenskih rokah vseh šest mandatov slovenske okolice mesta. Tej največji nacionalni volilni zmagi v avstrijski dobi so sledili seveda še neuspehi v dobi nasprotnih režimov, ki pa vendar niso mogli več odvzeti večine pridobljenega. Na Kranjskem so mogli pri drugih deželnozbornih volitvah leta 1867 in pri volitvah

³⁴ J. Apih, o. d., str. 279—284.

leta 1870 in 1871 Slovenci priboriti le še tri do pet od osmih mandatov mestne kurije, pri volitvah leta 1877 pa so izgubili celo enega od 16 mandatov podeželskih občin, 7 od 8 mandatov mestne kurije in dva mandata Trgovske in obrtne zbornice, tako da je dobil kranjski deželni zbor za šest let nemško večino: pri prvih direktnih volitvah v državni zbor leta 1875 so osvojili na Kranjskem Nemci vse tri mandate mestne kurije in enega od petih mandatov podeželskih občin. Na Štajerskem so od svojih osmih mandatov podeželskih občin Slovenci kmalu izgubili enega, leta 1870 so jih imeli le še šest, 1871 le še pet, 1874 le še štiri, 1876 zopet pet: pri direktnih volitvah v državni zbor 1875 so Nemci osvojili enega od treh mandatov podeželskih občin na Slovenskem Štajerskem. Šele s koncem pritiska nemškoliberalnih režimov je bil boj za te sporne mandate definitivno odločen v korist Slovencev; leta 1878 so si pri štajerskih deželnozbornskih volitvah Slovenci spet priborili vseh osem mandatov podeželskih občin; leta 1879 so pri državnozbornskih volitvah osvojili na Kranjskem vseh pet mandatov podeželske in vse tri mandate mestne kurije, na Slovenskem Štajerskem vse tri mandate podeželske kurije; leta 1885 so si pri kranjskih deželnozbornskih volitvah osvojili vseh 16 podeželskih mandatov, 7 od 8 mandatov mestne kurije in oba mandata Trgovske in obrtne zbornice; leta 1882 je bilo konec petnajstletne nemške uprave v ljubljanski občini in v tem času so že vsa kranjska mesta razen Kočevja v slovenskih rokah. Na drugi strani pa je potrebno poudariti, da so si Slovenci tedaj in pozneje v avstrijski dobi priborili prav malo od tistih pozicij, ki jih niso imeli v rokah že v času deželnozbornskih volitev leta 1867. Na Slovenskem Štajerskem so si Slovenci pridobili nekaj trgov, ki tvorijo od 1909 poseben volilni okraj v mestni kuriji, medtem ko ostajajo mesta in drugi trgi pri vseh volitvah v nemških rokah. Na Koroškem imajo Slovenci v kuriji podeželskih občin 1871 do 1878 in 1880—1884 enega, 1884—1896 dva, 1896—1902 tri, 1902—1909 enega in pozneje zopet dva poslanca, v državnem zboru pa so imeli enega poslanca stalno šele po letu 1907, prej pa le epizodično na podlagi sporazuma z nemškimi konservativci: tu ni mogoče govoriti o konfiguraciji koroških volilnih okrajev, ki je bila ves čas za Slovence izrazito neugodna, poudariti pa je treba, da ostaja ves čas izven slovenskega političnega tabora znaten del slovenskih volivcev, ne samo v mestih in trgih, ampak tudi v podeželskih občinah. V Trstu zastopa pri volitvah v državni zbor 1875—1897 slovenski poslanec ne le slovensko okolico, ampak tudi četrti »razred« (po višini plačevanja davkov) mestnih volivcev, pozneje pa Slovenci ta mandat izgube; od leta 1907 imajo Slovenci v državnem zboru enega od petih poslancev tržaške občine, število glasov za slovenske narodnjake pa od uvajanja splošne volilne pravice narašča. V Istri, kjer obstoji sodelovanje med Slovenci in Hrvati, je bil v Koprščini izvoljen do 1876 epizodično, potem stalno en slovenski poslanec, od 1882 imajo tam Slovenci dva deželna in od 1907 tudi enega državnega poslanca.

Pri vsem tem navajanju volilnih rezultatov se je treba vprašati, ali gre pri tem za politično orientacijo vseh Slovencev ali samo za politično orientacijo tistih socialnih plasti, ki so imele tedaj volilno pravico. Ne more biti dvoma o tem, da je slovensko politično gibanje v tem času

vodilo meščanstvo (z vso inteligenco), in tudi ne o tem, da so slovenske politične in kulturne organizacije, prvi slovenski denarni zavodi, publikacije itd. v tej »čitalniški« dobi namenjeni v najboljšem primeru tistim, ki imajo volilno pravico in s tem vsaj neko možnost, da izrazijo svoje politično naziranje. Šele nekako od leta 1890, ko je že na vidiku splošna volilna pravica in postaja vedno bolj aktualno vprašanje obstoječega družbenega reda, opazamo nastajanje gospodarskih, prosvetnih in političnih organizacij, ki imajo namen zajeti mase prebivalstva. Vendar pa slovensko politično gibanje že prej ni brez vpliva na mase, kar dokazuje udeležba pri taborih. Najbolj važno pa je, kako je na vprašanje, ki nas tu zanima, vplivalo uvajanje splošne volilne pravice. Pri tem nas ne zanima toliko dejstvo, da je morala imeti ukinitelji kurij za Slovence zaradi njihove socialne strukture pozitiven učinek, in tudi ne dejstvo, da se je nujno spremenilo razmerje moči med posameznimi političnimi strankami; zanima nas pa, koliko se na istem ozemlju med dobo pred in po splošni volilni pravici kažejo razlike, iz katerih moremo sklepati na razliko v narodnostni orientaciji. Primerjava kaže, da razlik v glavnem ni, iz česar moremo sklepati, da je narodnostna orientacija iz dobe cenualne volilne pravice odločilna tudi za nove volivce. V podrobnostih pa je mogoče trditi, da so Slovenci v narodnostnem oziru po uvedbi splošne volilne pravice na Primorskem pridobivali, na severni meji pa bolj izgubljali, kar je deloma brez dvoma v zvezi z različno orientacijo socialne demokracije na obeh področjih.

Slovenci so upravičeno trdili, da avstrijska štetja po »občevalnem jeziku« niso ugotavljala točno objektivnega etničnega stanja in da so bila njim v škodo. To je res, vendar pa je tudi res, da so podatki o politični nacionalni orientaciji ponekod bolj neugodni kakor pa podatki o objektivnem etničnem stanju, včasih celo bolj kakor podatki o »občevalnem jeziku«. Slovensko politično gibanje je v avstrijski dobi sicer zajelo veliko večino slovenskega naroda, vendar pa obstoje še razlike med objektivno etnično pripadnostjo in politično nacionalno zavestjo. Sem spadajo tedaj mesta Slovenske Štajerske, kjer je na primer za Maribor, Celje in Ptuj statistično ugotovljeno, da je bila večina njihovega prebivalstva rojena v slovenskih občinah in imela domovinsko pravico v slovenskih občinah, vendar pa je bila večina prebivalstva tedaj še pod vplivom nemškega pritiska in propagande ter je slovenska gibanja niso mogla pridobiti zase. Sem spada že omenjeni položaj na Koroškem. Na Primorskem spada sem problem asimilacije slovenskih doseljencev v Trstu in Gorici, ki pa proti koncu avstrijske dobe vedno bolj pojenjava. Predvsem pa spada sem dvoje pokrajin, ki ju slovensko politično gibanje zaradi posebnih vzrokov tedaj še ni zajelo. V Prekmurju je tedaj aktivnih nekaj slovenskih kulturnih delavcev, nekateri duhovniki imajo zveze tudi s slovenskimi duhovniki drugod, ne moremo pa govoriti o slovenskem političnem gibanju; pri volitvah, ki so seveda zelo svojevrstne, nastopajo samo madžarske politične stranke; ta primer ima tedaj svoje analogije pri nekaterih drugih nemadžarskih narodih tedanje Ogrske in vprašanje je, koliko bi bilo slovensko politično gibanje tedaj legalno mogoče; ob vsem tem se šele prav zavemo velike prelomnice med Prekmurjem v tedanji in poznejši dobi.³⁵ Drug primer je Beneška Slo-

venija, kjer je aktivnih nekaj slovenskih kulturnih delavcev, medtem ko slovenskega političnega gibanja, kar doslej o njem vemo, do dobe NOB ni bilo. Le v takih primerih smemo trditi, da je bilo slovensko narodno gibanje tedaj res samo kulturno gibanje.

Celoten pogled na slovensko politično gibanje v avstrijski dobi pod narodnostnim vidikom, ki nas tu zanima, je mogoče strniti v sodbo, da so bile leta 1848 že ustvarjene osnove, da pa je bila bodočnost še negotova, dokler se ni dve desetletji kasneje to gibanje uspešno uveljavilo pri veliki večini Slovencev; pozneje so sledili še porazi, popravljenje teh porazov in manjši uspehi in neuspehi, situacija pa se v avstrijski dobi ni več bistveno spremenila. Dobo uspešnega uveljavljanja pa najbolj ponažorjuje primerjanje med rezultati volitev leta 1861 in 1867. To je spoznal dr. Valentin Zarnik, ko je pisal v svojem (že od Prijatelja citiranem) komentarju k volitvam 1867 v *Novicah* 6. februarja 1867: »Zdaj še le moremo prosto dihati, zdaj še le smemo reči, da je slovenski narod v resnici na svetu, da živi, da se zrelo politiško giblje in da nismo samo narodopisen pojem.« Pomen šestdesetih let so spoznali tudi drugi sodobniki.³⁵ *Zunanja dejstva te dobe, ki nas od nje loči sto let, so znana*: to je ustanavljanje in delo čitalnic, Južnega Sokola, Slovenske Matice, novih listov. To pa še ni odgovor na vprašanje, kakšna je bila notranja struktura slovenskega političnega gibanja v razdobju, ko je nastalo in se končno uspešno uveljavilo. O tem vprašanju pa je potrebno razpravljati posebej.

³⁵ Prim. Fr. Zwitter, K vprašanju razvoja Slovencev v Prekmurju med 1860 in 1918, v zborniku *Prekmurški Slovenci v zgodovini*, Murska Sobota 1961.

³⁶ Prim. J. Vošnjak, *Spomini*, I, Lj. 1905, str. 81 sl.